

Romain Rolland

Pierre és Luce

**Fordította:
Rónay György**

Ahogy a Golf-áram öleli körül a Sargasso-tengert,
ahol az Óceán békéjében megpihennek a tengerár-
tépte törmelékek: a mi légáramunknak is van egy
védett zónája, ahol a levegő nyugodt. Úgy hívják:
a Béke Szigete.

Történik 1918. január 30. szerda estétől
március 29-ig, nagypéntekig.

Pierre-t elnyelte a földalatti. Vad és lázas tömeg. A bejárat közelében állt emberi testek zátonyába ékelve a szájukból áradó nehéz lélegzet párájában, s bámulta, anélkül hogy valóban látná is, a döngő fekete boltíveket, melyeken végigrebbent a vonat világító szembogara. Lelkében ugyanilyen kemény, izgatott fények és árnyak. Elfúlva, fölhajtott kabátgallérjában, testéhez préselt karokkal és szorosan zárt ajakkal, nyirkos homlokkal, melyen időnként, ha az ajtó kinyílt, jéghideggé fagyasztotta a verejtéket egy-egy becsapó léghuzat, próbált nem látni, próbált nem lélegzeni, próbált nem gondolkodni, próbált nem is élni. Tizennyolc éves ifjú, jóformán gyerek még; szíve csordultig sötét reménytelenséggel. Fölötte, e boltívek homálya fölött, e patkánylyuk fölött, melyben emberi lárvákkal zsúfoltan siklott a fémszörny, ott volt Párizs, a hó, a hideg januári éj, az élet és a halál lázálma, a háború.

A háború. Negyedik éve tartott. Ránehezdedett ifjúságára. Abban a lelki válságban tört rá, amikor a serdülő érzékei ébredésétől zaklatottan, döbbenve eszmél az élet vak, vadállati, lenyűgöző erőire; nem is akarta, hogy éljen, és mégis rabul ejti az élet. Ilyenkor, ha olyan, mint Pierre, finom alkatú, gyöngéd szívű és törékeny testű: undort és iszonyt kelt benne, és ezt nem meri megvallani másnak, ez a nyers vadság, ez a mocsok, a termékeny és falánk természetnek ez az értelmetlensége, ez a koca, ahogy ellik, és fölزابálja malacait. Tizenhat és tizennyolc éves kora közt minden ifjában van valami Hamlet lelkéből. Ne kívánjátok tőle, hogy megértse a háborút. (Nektek, megállapodott embereknek való az!) Éppen elég gondot ad neki, hogy megértse az életet, és megbocsásson neki. Általában az álomba és művészetbe gubószik, míg hozzá nem szokik testi mivoltához, s míg a báb be nem fejezte, lárvától rovarig, szorongató útját. Mily nagy szüksége van békére és benső nyugalomra az érlelődő élet e zavaros áprilisában! De rárontanak magánya mélyén, kiragadják homályából, s új bőre bármily zsenge még, kilökik az éles levegőre, belevetik az érdes emberfajba, s neki el kell fogadnia, noha nem érti; s noha nem érti, le kell vezetnie annak minden tébolyát és gyűlöletét.

Pierre-t is besorozták korosztályával, a tizennyolc évesekkel. Fél év múlva szüksége lesz testére a hazának. A háború igényt tart rá. Fél év haladék. Fél év! Ha legalább megszűnhetnék gondolkodni, mostantól odáig! Ha itt maradhatna, lent a föld alatt! Ha nem kellene viszontlátnia a kegyetlen napvilágot!...

Befúrta magát a sötétségbe, a suhanó vonattal, s lehunyta a szemét...

Mikor újra fölneézett, pár lépésnyire tőle, köztük két idegen test, egy fiatal lány állt; az imént szállt föl. Először csak finom arcélét látta kalapjának árnyékában, kissé sovány arcán szőke haja fürtjét, kedves orcáján a derengő fényt, orrának és fölsvont ajkának finom vonalát és futástól még pihegő, félig nyitott száját. Pierre-nek, szeme kapuján át, belépett a szívébe,

egész lényével, mindenestül belépett; s a kapu bezárult utána. A kinti zajok elnémultak. Csönd volt. És béke. És a lány, odabent a szívében.

Az nem nézett rá. Még nem is tudta, hogy létezik. És már ott volt benne; a fiú már ott tartotta a karjában néma képmását, és még lélegzeni sem mert, nehogy meghorzsolja a leheletével...

A következő megállónál nagy tülekvés. Az emberek ordítózva törtettek a zsúfolt kocsiba. Pierre-t meglökték, elragadta az emberhullám. A boltozat fölött, odafönt a városban, tompa dörrenések. A vonat tovább indult. Ebben a pillanatban arcát kezével eltakarva egy férfi rohant le eszeveszetten az állomás lépcsőjén; úgy gurult le a lépcső aljába. Még láthatták, ahogy ujjai közt csorog a vér... S újra az alagút és az éj. A kocsiban rémült kiáltások: „A gothák!”¹ Az általános izgalomban, mely eggyé forrasztotta ezeket az összezsúfolt testeket, megragadta a kezét súroló kezét. És amikor fölnézett, látta, hogy Ő az.

A lány nem vonta el a kezét. Ujjai szorítására megindultan, kissé görcsösen válaszoltak ujjai, aztán megadták magukat, lágyan, égőn, mozdulatlanul. S így maradtak a homály oltalmában; kezük: mint két madár, közös fészekben összebújva; és szívük vére egyetlen hullámba áradt tüzelő tenyerükön át. Egy szót sem szóltak. Nem is moccantak. A fiú szája szinte hozzáért a lány arcba simuló hajfürtjéhez és füle hegyéhez. A lány nem nézett rá. Két megállóval odább kivonta kezét a fiúból, az nem tartóztatta, elsiklott a testek között, és eltávozott, úgy, hogy rá se nézett.

Pierre-nek csak akkor jutott eszébe, hogy utánamegy, amikor már eltűnt... Késő. A vonat ment tovább. A következő állomáson a fiú is kiszállt. Odafönt az éjszaka fogadta arcát láthatatlanul meg-megcsiklandó hópihékkal, s a rémült Város, mulatva rettegésén, míg fönt a messzi magasban a háború madarai lebegtek fölötte. De ő semmi mást nem látott őrajta kívül, aki ott volt benne; és így tért haza: kezében az ismeretlen lány kezével.

Pierre Aubier szüleinél lakott a Cluny tér közelében. Apja bíró volt, bátyja, hat évvel volt idősebb nála, önként jelentkezett katonának a háború kitörésekor. Tisztos polgári família, igazi francia család, derék, érző szívű és emberséges emberek, akik sosem mertek a saját fejükkal gondolkodni, és valószínűleg nem is sejtették, mi az. Mélységes tisztességben, s hivatali kötelmeit szentnek tartva, Aubier tanácselnök méltatlankodva, túrhetetlen sértésként utasított volna el minden olyan gyanút, hogy ítéleteiben bármi egyéb szempont is befolyásolhatná, mint az igazságosság és a lelkiismeret szava. Lelkiismeretének szava azonban sosem szólt (jobban mondván: sosem suttogott) a kormány ellen; hivatalnoki lelkiismeretnek született, s úgy gondolkodott, ahogyan a változó, de csalhatatlan Államhatalom előírta. A fennálló rend az ő szemében természetesen szent és sérthetetlen volt. Tiszta szívéből csodálta az érceleket, a múlt nagy, szabad és hajthatatlan bírát; titkon talán úgy érezte, ő is azoknak a fajtájából való. Amolyan Michel de l'Hospital volt kicsinyben; egy l'Hospital, akinek feje fölött a Köztársaság szolgálatának egy százada folyt el. Ami Aubier-nét illeti, ő éppoly jó keresztény volt, amilyen jó republikánus az ura. Amilyen őszintén és becsületesen vált az a hatalom engedelmes eszközévé minden nemhivatalos szabadság ellen: ő is ugyanolyan tiszta szívvel csatolta imádságait azokhoz az embergyilkos könyörgésekhez, amelyeket a háborúért mondtak Európa valamennyi országában a katolikus papok, protestáns lelkészek, rabbik és pópák, s a kor feddhetetlen gondolkodású újságjai és emberei. S mindketten, apa is, anya is, imádták gyermekeiket; mint igazi franciáknak, mélységes, elemi erejű vonzalom csak irántuk élt szívükben; mindent fölládoztak volna értük, és, hogy úgy tegyenek, mint a többiek,

¹ A németek gúnyneve.

habozás nélkül fölállozták őket. Kinek? Az ismeretlen istennek. Ábrahám máglyára vitte Izsákot. És dicsőséges tébolya még mindig példakép a szerencsétlen emberiség szemében.

Ebben a családban, mint gyakran előfordul, sok-sok szeretet volt, és semmi meghittség. Hogyan is cserélhetnék ki egymás közt szabadon eszméiket olyan emberek, akik nem mernek mélyére nézni a saját gondolataiknak? Bármint éreznek is, tudják, hogy bizonyos dogmákat tiszteletben kell tartani; s ha ez már akkor is feszélyező, mikor a dogmák tapintatosan megmaradnak határaik között (nagyjában így állt a dolog a túlvilági életre vonatkozókkal), mit szóljunk, mikor bele akarnak avatkozni az életbe s mindenestül irányítani akarják, mint a laikus és kötelező dogmák? Próbáljon csak megfelekedni valaki a Haza dogmájáról! Az új vallás visszavetett az ószövetségbe. Nem elégedett meg a száj hódolatával és olyan nevetséges, ártatlan, egészségügyi gyakorlatokkal, amilyen a gyónás, a pénteki böjt meg a vasárnapi pihenés; mindazzal, ami úgy fölcsiholta „filozófusaink” támadó kedvét hajdanában, mikor a nép szabad volt, a királyok alatt. Az egészet akarta, és kevesebbel nem érte be: az egész embert, testét és vérét, életét és gondolkodását. Főként a vérét. A mexikói aztékok óta soha istenség ennyit nem védelt még. Fölöttébb igazságtalan volna azt mondani, hogy a hívek nem szenvedtek emiatt. Szenvettek, de hittek. Ó, szegény embertestvéreim, akiknek még a szenvedés is istenbizonyíték!... Aubier úr és felesége ugyanúgy szenvedtek, mint a többiek, és ugyanúgy imádták az Urat, mint a többiek. De egy fiatal embertől nem lehet kívánni, hogy ő is hasonlóan megtagadja a szívét, érzékeit, józan eszt. Pierre legalább meg akarta érteni azt, ami nyomasztotta. Hány és hány kimondhatatlan kérdés égette! Mert mind így kezdődött: „De ha egyszer nem hiszek benne!”, s ez már maga is káromlás. Nem, nem szólhatott. Rémült döbbenettel meredtek volna rá, méltatlankodva, kínosan és szégyenkezve. És mert abban a rugalmas korban volt, amikor a lélek, mert kérge még túlon túl gyöngéd, a legkisebb kintről jövő fuvallatra is ráncot vet, s remegve formálódik röpke ujja alatt: már előre szomorúnak érezte, előre szégyellte magát. Ó, milyen rendíthetetlenül hittek mindnyájan! (De valóban hittek, mindnyájan?) Hogyan csinálták hát? Ez az, amit nem lehetett megkérdezni. Egyedül állni a hitetlenségünkkel, amikor körülöttünk mindenki hisz: olyan ez, mintha hiányoznék egy szervünk, mely talán fölösleges, de a többinek mind megvan; s az ember pirulva rejtí szégyenét.

Egyetlen lélek érthette volna meg a fiatalember vívódásait: a testvére. Pierre azzal az imádattal csüngött Philippe-en, ahogy (féltékenyen leplezve érzésüket) kisebb testvér szokott az idősebben, bátyján vagy nénjén: idegen társán, sőt olykor csak hirtelen felmerült, máris tovatűnt látomásán, aki egyszerre testesíti meg szemében azt, aki lenni szeretne, és azt, akit szeretni szeretne: ó, jövő egyszerre tisztán és zavarosan áradó lelkesedése! Philippe észrevette ezt a naiv hódolatot, és büszke volt rá. Régebben megpróbált olvasni az öccse szívében, és meg-megmagyarázta neki érzéseit, kellő tapintattal: mert, noha erősebb volt nála, őt is abból a finomabb anyagból gyúrták, mely, éppen a java embereknél, mindig rejt magában egy kis nőiességet, és ezt nem is szégyelli. Hanem aztán jött a háború, kiragadta munkás életéből, természettudományi tanulmányaiból, húsz esztendő korának álmaiból és az öccséhez kapcsolódó meghitt bizalomból. Mindent ott hagyott a kezdet ittas idealizmusában, mint egy tébolyult nagy madár, azzal a hősi és képtelen ábránddal vetve magát a levegőébe, hogy csőrével és karmával véget vet a háborúnak, és visszaállítja a földön a béke uralmát. Azóta a nagy madár kétszer vagy háromszor is visszatért fészkébe, sajnos mindig egy kissé tépettebben. Sok ábrándjával leszámolt már, de ez sokkal jobban meggyötörte, semhogy bevallotta volna. Szégyellte, hogy hitt bennük. Mily bolond volt, hogy nem tudta olyannak látni az életet, amilyen! Most ádáz kedvvel fosztotta még pörébbre, s eltökélten fogadta el, mint egy sztoikus, akármilyen is. De nemcsak magát ostromozta; valami komisz szenvedés arra ösztökölte, hogy ábrándjait ott is tovább ostromozza, ahol viszontlátta őket: az öccse szívében.

Amikor először látogatott haza, Pierre befalazott lelke lobogó tűzével futott felé; de ahogy bátyja fogadta, kétségkívül most is szeretettel, de hangjában valami megfogalmazhatatlanul keserű iróniával, attól egyszeriben megfagyott. Az ajkán tolongó kérdéseket nyomban visszanyelte. Philippe látta, amint föltolulnak, s egyetlen szóval, egyetlen tekintettel lekaszáltta őket. Két-három kísérlet után Pierre elszoruló szívvel magába zárkózott. Nem ismert rá a testvérére.

Az viszont nagyon is ráismert. Ráismert benne önmagára: arra, aki hajdan volt, és aki nem lehetett többé. Ezt meg kellett fizettetnie vele. Később sajnálta, amit tett, de nem mutatta sajnálkozását, és kezdte előlről az egészet. Mindketten szenvedtek; s egy nagyon is gyakori félreértés folytán rokon szenvedésük, ahelyett hogy összehozta volna, inkább eltávolította egymástól őket. Csak egy különbség volt kettejük közt: az idősebbik testvér tudván tudta, hogy rokon a szenvedésük, Pierre viszont azt hitte, egyedül van a kínjával, és nincs, akinek kiönthetné a szívét.

Miért nem fordult hát a vele egykorúakhoz, iskolatársaihoz? Az ember azt képzelné, ezek a fiatalok nyilván összetartanak, és kölcsönösen bátorítják egymást. De nem, szó sincs róla. Valami szomorú végzet inkább szétszórta, kis csoportokba különítette őket, sőt még e parányi csoportokon belül is tartózkodó távolságban voltak egymástól. A szürke átlag vakon, leszegett fejjel vetette magát a háborús áradatba. De a legtöbben félrehúzódtak tőle és semmi kapcsolatot nem éreztek az előttük járó nemzedékkel; se szenvedélyeikben, se reményeikben, se gyűlöleteikben nem osztoztak; úgy szemlélték az esztelen handabandát, ahogyan józan a részegét. De mit tehettek ellene? Voltak, akik rövid életű kis folyóiratokat alapítottak, melyek levegő híján az első számok után kiszenvedtek; a cenzúra légüres teret teremtett; Franciaországban bura alatt sínylett a gondolat. A fiatalok java, mert gyöngébb volt, semhogy föllázadjon, és büszkébb, semhogy panaszkodjék, előre érezte, hogy áldozatul esik a háború késének. Várva sorukat a vágóhídon, nézték, mi folyik, s ítéletet is mondtak róla, némán, ki-ki magának, némi megvetéssel és sok iróniával. Szemben a nyálgondolkodással, melyet megvetettek, bizonyos szellemi és művészi önösségbe zárkóztak, sajátos idealista szenzualizmusba, melyben az üldözött én visszakövetelte jogait az emberi közösségtől. Nevetséges közösség! e fiatalok előtt egyébben sem nyilvánult meg, mint a közösen elkövetett és elszenvedett mészárlásban. Ábrándjaikat koraérett tapasztalat fonnyasztotta el: látták, mit értek ezek az ábrándok az előttük járóknál, s hogy azok, akik nem is hittek bennük, életükkel fizettek értük. Megrendült bizalmuk még saját korosztályukban, egyáltalán magában az emberben is. A bizalomnak különben könnyen megadta az árát mostanában az ember. Naponta jelentgettek föl baráti összejöveleteket s véleményeket hazafias besúgók, akiknek buzgalmát a hatalom csak jutalmazta és szította. A fiatalok riadtságból, megvetésből, óvatosságból, vagy szellemi magányosságuk sztoikus érzése folytán nem is igen nyilatkoztak meg egymás előtt.

Pierre nem találhatta meg köztük azt a Horatiót, akit a tizenhét éves kis Hamletok keresnek. Attól iszonyodott, hogy szellemét átadja a közvéleménynek (ennek a szajhának); annak viszont szükségét érezte, hogy maga választotta lelkekkel szabad közösségre lépjen. Sokkal gyöngédebb volt, semhogy beérte volna önmagával. Gyötrődött az egyetemes gyötrelemtől; ezt még túlozta is magában, és megrokkant a kín terhe alatt: mert ha az emberiség mégiscsak elbírja, csupán azért bírja el, mert cserzettettebb a bőre, mint egy törékeny ifjú friss hártájára. De, amit nem túlozott, és ami még a világ szenvedésénél is jobban leverte: az a szenvedés bárgyúsága volt.

Szenvedni semmi, meghalni semmi, ha értelmét látjuk. Az ember kész az áldozatra, ha tudja, hogy miért. De hát miért, miért? Mi értelme van a világnak és viszállyainak egy ifjú szemében? Ha őszinte és egészséges, mi érdekelheti a baromi tülekvésben, ahogy a nemzetek

buta kosokként egymásnak rontanak egy szakadék fölött, melybe előbb-utóbb belezuhannak? Hiszen elég széles az út mindnyájuknak. Miért akkor ez az önpusztító acsarkodás? Miért e csupa gőg hazák, e rabló államok, s a népek, melyeket mint kötelességükre, tanítanak az öldöklésre? Szerte a földön miért gyilkolják egymást az élők? Miért falja föl a világ egyik fele a másikat? Miért az élet végtelen és szörnyű láncolatának lázálma, ahogy minden egyes láncszem az előzőnek tarkójába vájja agyaráját, húsával táplálkozik, gyötrelmében gyönyörködik, s halálából él? Miért a harc és miért a kín? Miért a halál? Miért az élet? Miért? Miért?...

De ma este, mikor hazatért, a fiúban elhallgattak a miértek.

Pedig semmi változás nem történt. Ott ült papírokkal, könyvekkel zsúfolt szobájában. Körülötte a megszokott zajok. Kint az utcán a kürtszó a riasztás végét jelezte. A lépcsőházban a lakók elégedett zsinatolása, ahogy jönnek fölfelé a pincéből. Fölötte, egy emelettel följebb, öreg szomszédjuk eszelős sétája: így várja vissza eltűnt fiát. De szobájában már nem ólálkodtak a gondok, melyeket elmentekor itthagyt.

Megesik, hogy egy-egy befejezetlen akkord furcsa rekedtséggel hangzik; zavaró nyugtalansággal tölti el a lelket, míg egy végső hang hozzá nem csatlakozik s össze nem olvasztja az ellenséges vagy fagyosan idegen elemeket mint látogatókat, akik nem ismerik egymást, és várják, hogy bemutassák őket egymásnak. Akkor nyomban megtörik a jég, és tagból tagba árad az összhang. Lelkükben ilyen kémiai folyamat történt most: futó, langyos kapcsolódás. Pierre nem eszmélt rá a változás okára; eszébe sem jutott, hogy elemezze. Csak azt érezte, hogy a dolgok szokásos ellenségessége hirtelen megszűnt. Az embernek órák óta fájdalom nyilallik a fejébe: egyszer csak észreveszi, hogy már nincs ott; hogyan múlt el? Legföljebb ha halántékunk zsibong még kissé az emléktől... Pierre gyanakodva állt szemben ezzel a váratlan nyugalommal. Attól tartott, a baj csak erőt gyűjt, s majd annál kegyetlenebbül tör rá az átmeneti fegyverszünet után. Tapasztalta már, miféle föloldódást ad a művészet. Szemünkbe hatol a vonalak és színek isteni aránya, vagy fülünk zengő kagylójának sóvár üregébe árad a harmónia számtörvényei szerint pergő és oldódó akkordok változatos játéka, s egyszerre béke támad bennünk, és elönt az öröm. De ez a ragyogás kintről süt belénk, mintha egy nap ontaná, melynek messzi tüzei elbűvölten lebegtetnek önnön életünk felett. Egy perc az egész, és aztán újra lehullunk. A művészet mindig csak futó feledkezés a valóról. A félénk Pierre ilyesfajta csalódásra számított. De ezúttal belülről áradt a ragyogás. A való életből semmi nem merült feledésbe. De minden összhangba simult. Az emlékek, az új gondolatok. Még a tárgyak, a szobában szétszórt könyvek és papírok is átlelkesültek, visszanyerték elveszített varázsukat.

Szelleme hónapokkal ezelőtt megállt a fejlődésben, mint a fiatal fa, melyet virágjában lepnek meg a fagyosszentek. Nem tartozott az élelmes fiatalok közé, akik kihasználják a behívás előtt álló korosztályoknak nyújtott iskolai kedvezményeket: hogy a vizsgáztatók elnéző jóindulatával sebtében megszerezhetik oklevelüket. De nem volt meg benne az olyan ifjak kétségbeesett mohósága sem, akik a halál közelében csak annál lázasabban habzsolják az ismereteket, melyeket az életben már nem lesz módjuk igazolni. Őneki mindenben szárnyát szegte az örök semmiségérzés: hogy mindennek a végén és mindennek az alján a semmi ásít, és a semmi rejlik a világ képtelen és kegyetlen szemfényvesztése mögött. Rávetette magát egy-egy könyvre, gondolatra, aztán elcsüggedve megtorpant. Mi célja van ennek? Mire jó tanulni? Mire jó meggazdagodni, ha úgymint mindent el kell veszíteni, mindent oda kell hagyni, s ha semmi nem a miénk? Az életnek is értelmének kell lennie ahhoz, hogy a tevékenységnek, hogy a tudománynak értelme legyen. De ezt az értelmet a szellem semmiféle erőfeszítése, a

szív semmiféle esedezése nem tudja föllelni. S lám, most egyszerre, magától megjött: az életnek értelme lett...

Mi hát?... Kutatni kezdte, honnét jő ez a belső mosolygás, s egyszerre föltűnt előtte az a kissé nyitott száj, melyen úgy szeretett volna megpihenni vágytól tüzelő szája.

Rendes körülmények közt előbb-utóbb eloszlott volna ez a néma bűvölet. Amikor az ember fiatal, magába a szerelembe szerelmes, és szerelmet lát minden szemben; tétova, szomjú szíve szemről szemre szállva gyűjti a szerelmet; és semmi nem sürgeti, hogy megállapodjék: hiszen még csak most kezdődött a napja.

De a mai nap rövid lesz: sietni kell.

S a fiatalember szíve megkészt; most annál inkább sietett hát. A nagyvárosok, melyek messziről az érzékiség füstölgő kénkötelepeinek látszanak, sok-sok tiszta léleknek és ártatlan testnek nyújtanak otthont. Hány és hány ifjú, hány és hány fiatal lány él falaik közt, aki tiszteli a szerelmet és szűzen őrizi meg magát házasságáig! Még az olyan túlfinomult környezetben is, ahol az értelmi kíváncsiság már korán fölébred, mennyi meglepő tapasztalatlanságot leplez egy-egy nagyvilági lány, vagy egy-egy mindent tudó, de semmit nem ismerő diák szabad-szájúsága! Párizs szívében ártatlanságtartományok, kis kolostorkertek, forrástisztaságok rejlenek. Párizsnak az irodalom az árulója. Éppen a legszennyesebbek beszélnek a nevében. Egyébként nagyon jól tudjuk, milyen furcsa álszemérem tartja vissza nemegyszer a tisztákat ártatlanságuk bevallásától. Pierre még nem ismerte a szerelmet; csak egy hívó szava kellett, hogy védtelenül megadja neki magát.

Lelke bűvöletét csak fokozta, hogy szerelme a halál árnyékában született. Ujjaik abban a döbbs pillanatban fonódtak egybe, amikor ott érezték fejük fölött a bombák fenyegetését, s amikor szívük elszorult a sebesült férfi véres látványától; és kapcsolatukban egyszerre érezték mindketten a riadt test remegését meg az ismeretlen barát gyöngéd bátorítását. Röpké kézszorítás! Az egyik, a férfié, azt mondja: „Bízzál bennem!” S a másik anyaián legyűri saját félelmét, ahogy azt mondja: „Kedvesem!”.

Szót nem ejtettek, hangot nem hallottak erről. De a benső zsongás jobban betölti a lelket, mint a szavak - a gondolatainkat elleplező lombfüggönyök. Pierre hagyta, hadd ringassa ez a dongás: mintha lelke félhomályában egy arany darázs éneke lengne. Napjai ennek az ismeretlen bágyadtságnak a kábulatában teltek. A magányos, meztelen szív a fészek melegéről álmodott.

Február első heteiben jártak; Párizs az utolsó légitámadás romjait vette számba, és sebeit nyalogatta. A sajtó kutyaóljába kötve megtorlást csaholt. S ahogy a „Láncos Ember” mondta: a hatalom harcba szállt a franciákkal. Kezdődtek a hazaárulási perek. Ahogyan egy-egy szerencsétlen az életéért küzdött, miközben a főügyész ádázul a fejét követelte: ez a látvány mulattatta Párizs hangadó köreit, melynek színházszomsját nem csillapította a négy évi háború, és a kulisszák mögé zuhanó tízmillió halott sem.

De az ifjút nem érdekelte a világon semmi más, csak a lelkébe látogatott titokzatos vendég. Mily metszők tudnak lenni ezek a szerelmi látomások lelkünk mélyébe vésve, és mégis körvonalak nélkül! Pierre nem tudta volna megmondani, milyenek a lány vonásai, milyen színű a szeme, hogyan ível az ajka; csak a megindultság élt benne, melyet a lelkében keltett. Hiába próbálta pontosabban maga elé rajzolni képét: csak még formátlanabbá tette. Nem járt több sikerrel akkor sem, mikor keresésére indult Párizs utcáin. Mintha minden pillanatban fölbukkanna előtte. De csak egy mosoly volt, egy fiatal nő fehér nyaka, egy föl villanó szempár. S neki lüktetett a vér a szívében. Semmi, de semmi hasonlóság nem volt az elfutó képek meg az igazi közt, akit keresett, s akiről azt hitte, szereti. Vagy nem szeretette még? De igen, szeretette;

ezért látta mindenütt, minden alakban egyedül csak őt. Mert ő a mosoly, ő a fény, ő az élet. S a pontos rajz határok közé korlátozná. S az ember mégis ezt akarja: a határokat, hogy karjába zárhassa és birtokolhassa a szerelmet.

Ha soha nem látja is viszont: tudta, hogy van; hogy van és ő a fészek. Az orkánban a kikötő. Az éjszakában a fárosz. *Stella Maris, Amor*. Szerelem, oltalmaz minket a halál óráján!...

A Szajna-parton bandukolt, az Akadémia mentén, szórakozottan nézegetve a néhány, helyén maradt antikvárius kirakatát. Éppen a Pont-des-Arts lépcsőjének tövében állt. Fölnézett, s meglátta, akit várt. Hóna alatt rajzmappával, lefelé lépkedett a lépcsőn, akár egy őzike. A fiú egy pillanatig sem tévózott: egyetlen lendülettel feléje indult, s ahogy ő fölfelé sietett, a lány meg lefelé jött, először találkozott, először fúródott egymásba a tekintetük. S a fiú, elébe érve, megtorpant és elpirult. És meglepetten, látva a másik pirulását, elpirult a lány is. De mire Pierre föllélegzett, már messze kopogtak a fürge őzikeléptek; s mire végre összeszedte magát, és utána fordult, már csak szoknyája lebbenését látta a Szajna utcára nyíló árkádsor fordulójában. Nem próbált utánamenni. A híd karfájára könyökölve az ő tekintetét látta a tovasikló víz tükrén. Egy időre táplálékot kapott a szíve... (Ó, drága, balga ifjúság!)

Egy héttel ezután a Luxembourg kertben kószált, az édesen áradó arany napban. Tündöklő február, ebben a gyászos évben! Nyitott szemmel álmodozva, s már nem is tudva, csak álmodja-e, amit lát, vagy azt látja, amit álmodik, sóvár bágyadtságban, s lelke mélyén boldogan, boldogtalanul, szerelmesen, csordultig gyöngédséggel és napfénnel, mosolyogva haladt tova, tétova szemmel, s ajka öntudatlanul mozgott, összefüggéstelen szavakat sutogott, valami dalt. A fövenyre meredt: s egyszerre mintha egy elsuhanó galamb röpte súrolná: úgy érezte, egy mosoly rebben el rajta. Megfordult s látta: épp most mentek el egymás mellett. Ebben a pillanatban, anélkül hogy megállt volna, mosolyogva megfordult a lány is, és szemügre vette. A fiú ezúttal már nem tévózott; a lányhoz sietett, már-már tárt karokkal, éppoly ifjonti lendülettel és ártatlanul, amilyen ártatlanul a lány várta őt. Nem szabadkozott; semmi feszélyezettséget nem érzett. Mintha csak egy korábban kezdett beszélgetést folytatnának.

- Kinevet - mondta a fiú. - Igaza van!

- Dehogyan nevetem ki. - (Hangja is, akár a járása, fürge volt és hajlékony.) - Láttam, hogy csak úgy magában nevet, és én is elnevettem magamat.

- Igazán nevettem?

- Hiszen még most is nevet.

- De most már tudom, miért.

A lány nem kérdezte meg, miért. Együtt mentek tovább. Boldogok voltak.

- Milyen szépen süt a nap! - mondta a lány.

- Milyen szép koratavas!

- Annak kuncogott az előbb?

- Nemcsak annak. Talán egy kicsit magának is.

- Ó, hogy füllent! Hiszen nem is ismer.

- Hogy nem ismerem? Találkoztunk már, nem is tudom, hányszor.

- Ezzel együtt háromszor.

- Milyen jól emlékszik rá!... Nem mondtam, hogy régi ismerősök vagyunk?

- Hogyhogy? Erre magam is kíváncsi vagyok!

- Boldogan elmondom! Egyéb vágyam sincs... Ó, ülünk le ide, csak egy percre, jó? Olyan jó itt, a víz mellett.

(A Galatea-szökőkútnál jártak; kőművesek dolgoztak rajta, körülburkolták a bombák ellen.)

- Nem, nem; lemaradok a villamosomról...

S megmondta, mikor indul. A fiú megmutatta, hogy még több, mint huszonöt perc van.

Igen, csakhogy a lány előbb uzsonnát akart venni magának, a Racine utca sarkán; ott olyan jó zsömlét kapni. A fiú meg kihúzott egyet a zsebéből.

- Ennél ugyan nem jobbat... Elfogadja?

A lány tétovázva nevetett. A fiú a kezébe nyomta a zsömlét, s nem engedte el a kezét.

- Úgy örülnék neki... Jöjjön, jöjjön, ülünk le...

Egy padhoz vezette, a szökőkutat övező fasor közepén.

- Van itt még egyéb is...

Egy tábla csokoládét vett elő a zsebéből.

- Kis ingyenc!... Más nincs?...

- De úgy szégyellem... Nincs becsomagolva.

- Adja csak ide!... Hja, ez a háború.

A fiú nézte a lányt, amint a csokoládét ropogtatja.

- Először jut eszembe - mondta -, hogy valami jó is van a háborúban.

- Ó, ne is emlegessük! Torkig vagyok vele!

- Jó - egyezett bele lelkesen a fiú -, soha még csak emlegetni se fogjuk.

(Egyszerre mintha könnyebbé vált volna a levegő.)

- Nézze, hogy fürdenek a kis bohók!

(A lány a verebeket mutatta, ott tollászkodtak a medence peremén.)

- De hát akkor, múltkor este - folytatta gondolatát a fiú -, mondja, akkor este a földalattin mégiscsak látott?

- Persze.

- Pedig felém se nézett. Egész idő alatt úgy állt, amarra fordulva... Akárcsak most...

(Oldalvást látta a lányt, ahogy a zsömléjét csipegette, és huncutul maga elé meredt.)

- Nézzen rám egy kicsit!... Mit néz ott lent?

A lány meg se moccantotta a fejét. A fiú megfogta a jobb kezét; a mutatóujján lyukas volt a kesztyűje, kilátszott az ujj hegye.

- Mit néz?

- Hogy a kesztyűmet nézi... Legyen szíves, ne szakítsa tovább!

(Mert a fiú, szórakozottan, tovább tágította a lyukat.)

- Jaj, bocsánat!... de hogy láthatta meg?

A lány nem felelt; de a fiú látta, amint gunyorkás arcélében ránevet a szeme sarkából.

- Ó, milyen hamis!

- Egyszerű. Mindenki így csinálja.

- Én ugyan nem tudnám.

- Próbálja meg. Bandzsít!

- Sosem tudnám. Nekem, hogy lássak, bámulnom kell, mint borjú az új kapura.

- De nem, ne ilyen borjúmód!

- Végre! Most látom a szemét.

Összenéztek, szelíd mosollyal.

- Hogy hívják?

- Luce-nek.

- Jaj, de szép! Éppen mint ez a mai nap!

- És magát hogy hívják?

- Pierre-nek... Ócska név.

- Derék név, becsületes, fényes szem jár hozzá.

- Amilyen az enyém.

- Fényesnek éppen fényes.

- Mert Luce-t látja.

- Mi az, hogy Luce-t!... Úgy kell mondani: Luce kisasszonyt.

- Nem.

- Nem?

(A fiú megrázta a fejét.)

- Maga nem „kisasszony”. Maga egyszerűen Luce, én meg Pierre vagyok.

Fogták egymás kezét; nem néztek egymásra, szemük a kopár ágak közt az ég lágy kékjén kalandozott, és hallgattak. De gondolataik árja, kezükön át, egymásba vegyült.

Aztán a lány azt mondta:

- Jócskán féltünk akkor este mind a ketten.

- Igen - mondta a fiú. - Jó volt.

(Csak később nevettek rajta, hogy mindegyikük azt mondta ki, amit a másik gondolt.)

A lány kirántotta kezét a fiúéból, fölpattant, mert meghallotta a nagyórát.

- Jaj, már éppen csak annyi időm van...

Együtt szaporázták azzal a gyors topogással, ahogy a párizsi lányok szoktak, olyan kecsesen, könnyedén, hogy aki látja őket, amint fűgén szedik a lábukat, eszébe sem jut a járásuk gyorsasága.

- Gyakran jár erre?

- Naponta. De inkább a terasz másik felén. (A kertre mutatott, a watteau-i fákra.) A Múzeumból jövök.

(A fiú a mappára pillantott a hóna alatt.)

- Festő? - kérdezte.

- Nem - felelte a lány. - Az nagyon nagy szó. Csak amolyan kis mázoló.

- Miért? Kedvtelésből?

- Ó, hogyne! Pénzért.

- Pénzért?

- Csúnya dolog, nem igaz? Pénzért művészkedni.

- Főként az a meglepő, hogy valaki nem tud festeni, mégis keres vele.

- Éppen azért! Majd legközelebb megmagyarázom.

- Legközelebb is ott uzsonnázunk, a szökökútnál.

- Majd meglátjuk. Ha szép idő lesz.

- De akkor korábban jön, ugye? Ugye, Luce... Mondja...

(A végállomáshoz értek. A lány fölugrott a villamos lépcsőjére.)

- Feleljen, mondja, csillagom...

A lány nem válaszolt; de mikor a villamos elindult, a szempillája igent rebtent, és ajkán, noha nem szólt, a fiú azt olvashatta:

- Igen, Pierre.

S ahogy mentek a maguk útján, mindegyik azt gondolta:

- Furcsa, milyen derűs ma este mindenki.

És mosolyogtak, anélkül hogy számot akartak volna adni maguknak róla, mi történt. Csupán annyit tudtak, hogy valami megvan végre, ott van a kezükben, és az övék, kettejüké. Hogy mi? Semmi. Csak olyan gazdagok ma este... Otthon úgy néztek a tükörbe, ahogy jóbarátra néz az ember, szeretettel a szemében. S azt mondták: „Rajtad pihent a pillantása.” Korán lefeküdtek, tagjaikban - de ugyan mitől? - édes fáradtsággal. S ahogy vetkőztek, azt gondolták:

- Olyan jó most, hogy holnap is lesz.

Holnap!... Akik majd utánunk élnek, el sem tudják képzelni, mennyi néma kétségbeesést, milyen határtalan szenvedést jelentett ez a szó a háború negyedik esztendejében... Olyan fáradt volt mindenki! Annyi remény vallott kudarcot! Száz és száz holnap követte egymást, mind olyan, mint a tegnapi és a ma, s mind a semmi és a várás, mind a semmi várása jegyében. Az idő megrekedt. Olyan volt az esztendő, mint valami Sztűx, mely sötétben villódzó, súlyos fekete vízének gyűrűjébe zárja az életet, és folyása mintha örökre megállt volna. Holnap? A holnap meghalt.

De a két gyermek szívében föltámadt a Holnap.

A Holnap újra ott találta őket a szökökútnál. És egyik holnap követte a másikat. A szép idő kedvezett kurta, de napról napra kevésbé kurta találkozásainak. Magukkal hozták uzsonnájukat, hogy örülhessenek neki, ha cserélnek. Pierre most a Múzeum kapujában várta a lányt.

Meg akarta nézni a dolgait. Luce ugyan egyáltalán nem volt büszke rájuk, mégsem kéréte magát és készséggel megmutatta őket. Híres képek vagy festményrészletek, egy csoport, egy alak, egy-egy mellkép kicsinyített másolatai voltak. Első pillantásra nem éppen kellemetlen; de rendkívül hanyag munka. Itt is, ott is egy-egy jól eltalált, tetszetős vonás; de mellette iskolás botlások, nemcsak elemi járatlanságról tanúskodók, hanem tökéletes nemtörődömségről is afelől, hogy mit szólnak hozzá. „Egye fene! Jó lesz az így is!... Luce sorra megnevezte a másolatok eredetijét. Pierre jól ismerte valamennyit. Arca kelletlenül megfeszült. Luce érezte, hogy elégedetlen; de csak azért is, mindent megmutatott neki... Nesze neked! a legrondábbat is. Közben csúfondárosan mosolygott egyszerre önmagán is, Pierre-en is; kis bosszúság bujkált benne, de nem akart tudomást venni róla. Pierre összeszorította a száját, csak hogy meg ne szólaljon. Hanem a végén, az már több volt a soknál. A lány egy firenzei Raffael másolatát mutatta neki.

- Hiszen ennek mások a színei! - mondta.

- Hogy is ne volnának mások! - mondta a lány. - Igazán nem mentem el megnézni! Fénykép után csináltam.

- Nem szólnak miatta?

- Kik? A megrendelők? Ők éppúgy nem látták, mint én... Aztán meg, ha látták is, ki nézi meg azt olyan apróra! Ha vörös, ha zöld, ha kék: úgysem veszik észre. Néha színes mintám is van, de elcserélem a színeket... Tessék, például itt... (Murillo egy angyala.)

- Azt hiszi, így szebb?

- Nem; de mulattatott... Meg aztán kényelmesebb is volt... Különben is, nekem mindegy. Az a fontos, hogy megvegyék...

Ezzel a hetvenkedéssel abba is hagyta, elszedte a fiútól a másolatokat, és fölnevetett.

- Nos? Rondább, mint gondolta?

S a fiú, bánatosan:

- De miért, miért csinál ilyesmit?

A lány anyásan elnéző mosollyal figyelte megrökönyödött arcát: kedves kis polgárgyerek, olyan könnyű volt az élete, el sem tudja képzelni, hogy az ember engedményeket tesz, azért...

Pierre megismételte a kérdését:

- Miért? Mondja, miért?

(Olyan kínosan feszengett, mintha ő lett volna a bűnös, ő pingálta volna ezeket a szörnyűségeket!... Derék kisfiú! A lány legszívesebben megcsókolta volna... jól nevelten, a homlokán.)

Szelíden felelte:

- Azért, hogy megéljek.

A fiú egészen megdöbbsent. Erre nem gondolt.

- Nem olyan egyszerű az élet - folytatta könnyedén, gúnyosan a lány. - Először is: enni kell, mégpedig naponta. Este megvacsorázik az ember. De másnap megint csak vacsoráznia kell. És öltözködni is kell. Tetőtől talpig fölöltöztetni a testünket, a fejünket, a kezünket, a lábunkat: bizony nem gyerekjáték! És aztán mindenért fizetni kell. Mindenért. Ez az élet: fizetni, fizetni.

A fiúnak csak most tűnt föl, amit rövidlátó szerelmében eddig észre sem vett: hogy milyen szegényes és helyenként milyen vedlett a lány prémje, milyen kopott a cipője, mennyire látszik rajta az a szűkösség, amit oly könnyen elfeledtet a csinos kis párizsi nők természetes eleganciája. S most egyszerre elszorult a szíve.

- Ó, lehetnék talán... lehetnék valamiben a segítségére?

A lány kissé elhúzódott tőle, és elpirult.

- Nem, nem - felelte megbántottan -, szó sincs róla... Soha!... Nem vagyok rászorulva...

- Olyan boldoggá tenne!

- Nem... Erről ne beszéljünk többet; különben nem leszünk jóbarátok...

- Szóval azok vagyunk?

- Igen. Már amennyiben a barátom maradt, miután látta azokat a szörnyedelmeket.

- Persze hogy az maradtam. Különben sem maga a hibás.

- De azért rosszul esik, nem?

- Ó, igen.

A lány mosolygott, elégedetten.

- Még nevet is rajta, kis gonosz!

- Nem, nem gonoszságból. De maga ezt úgy sem érti.

- Hát akkor miért nevet?

- Azt nem mondom meg.

(„Drágám! - gondolta a lány. - Milyen aranyos vagy, hogy rosszul esik neked, hogy valami ocsmányat csináltam!”)

S azt mondta:

- Köszönöm, hogy olyan jó...

(A fiú csodálkozva meredt rá.)

- Ne is akarja megérteni - mondta a lány, és kedvesen megveregette a fiú kezét. - Úgy, most beszéljünk másról.

- Jó... Csak egy szót még... Mégis, szeretném tudni... Mondja, de igazán ne sértődjék meg!... Nincs pillanatnyilag megszorulva?

- Nem, nem, az egészet csak azért mondtam az előbb, mert néha bizony nem volt könnyű; de most, most már sokkal jobb. Anya talált magának állást, jól megfizetik.

- Dolgozni jár az édesanyja?

- Igen, egy lőszergyárba. Napi tizenkét frank a bér. Egész vagyon.

- Gyárba jár! Hadiüzembe!

- Igen.

- Ez borzasztó!

- Jó vicc! Megy az ember, ahova mehet!

- De Luce, ha maga... ha maga is mehetne?

- Látja, én mázolok!... No látja, mégiscsak igazam van ezekkel a mázolmányokkal!
- De ha kenyeret kellene keresnie, és nem nyílnék másutt lehetősége munkára, csak valamelyik olyan üzemben, ahol gránátokat gyártanak, beállna?
- Ha kenyeret kellene keresnem, és nem nyílnék másutt lehetőség? Hát persze! Szaladnék!
- Luce! Hát arra nem gondol, mit gyártanak ott?
- Nem. Nem gondolok rá.
- Csupa olyasmit, ami gyötrelem és halál, ami széttép, ami eléget, megkínozza az embereket, magát, engem...

A lány befogta a fiú száját, hogy elhallgattassa.

- Tudom, persze hogy tudom, de nem akarok gondolni rá.
- Nem akar gondolni rá?
- Nem - mondta a lány.

S egy perc múlva:

- Élni kell... Ha az ember gondolkodik, már nem él... De én élni akarok, élni. Ha kény-
szerítenek rá, hogy ezt vagy azt tegyem az életem érdekében, mit gyötörjem magam emiatt
vagy amiatt? Semmi közöm hozzá, nem én akarom így. Ha rossz, nem az én hibámból az.
Amit én akarok, az nem rossz.
- Mit akar?
- Először is, élni.
- Szereti az életet?
- Szeretem hát! Ez talán baj?
- Ó, dehogy! Hiszen olyan jó, hogy él!
- Maga talán nem szeret élni?
- Nem szerettem, amíg...
- Amíg?

(Erre a kérdésre nem kellett felelni; mindketten tudták a választ.)

És Pierre, folytatva gondolatát:

- Azt mondta: „először is”... „Először is, élni”... És aztán?... Aztán mit akar?
- Nem tudom.
- De, tudja...
- Jaj de kíváncsi!
- Igen, nagyon...
- Szégyellem kimondani maga előtt...
- Sűgja a fülembe. Úgy nem hallják meg.

A lány mosolygott.

- Szeretnék... (tétovázott). Szeretnék egy *icipici* boldogságot...

(Egészen közel voltak egymáshoz.)

A lány folytatta:

- Túl sokat kívánok?... Sokszor mondták már, hogy önző vagyok; én meg néha azt kérdezem magamtól: „Mire van hát joga az embernek?”... Mikor annyi nyomorúságot, annyi szenvedést lát maga körül, nem mer követelődni... És mégis, az én szívem követelőzik, és kiabál: „De igen! Jogom van rá, jogom van egy kis boldogságra, egy icipici boldogságra!”... Mondja meg őszintén: hát önzés ez? Maga is azt tartja, hogy ez vétek?

A fiút végtelen részvét fogta el. Lelke mélyéig megindította ez a szívből szakadt sikoly, ez a naiv segélykiáltás. Könny szökött a szemébe.

Egymás mellett a padon, egymáshoz simulva, érezték egymás combjának melegét. A fiú szeretett volna feléje fordulni, szeretne volna magához ölelni. De moccanni sem mert, félt, hogy nem bír uralkodni fölindulásán. Csak néztek maguk elé, mozdulatlanul, a lábuk elébe. Aztán a fiú sebesen, halk, izzó hangon, szinte az ajkát sem mozgatva közben, ezt hadarta:

- Ó, én drága lelkem! Ó, én édes szívem! Szeretném a kezembe fogni azt a kicsi lábát, ajkamhoz venni, mindenestül megenni...

Mozdulatlanul, nagyon gyorsan és nagyon halkán, akárcsak a másik, a lány meg ezt susogta, fölbolydultan:

- Bolond! Kis bolondom!... Csitt... Nagyon szépen kérem...

Idősebb járókelő baktatott el előttük. S ők érezték, hogy testük eggyé olvad a gyengéd szeretettől...

Aztán egy lélek se többé a fasorban. Egy borzas veréb lubickolt a homokban. A szökőkút egyhangúan pergette fénylő gyöngyeit. Arcuk félénken egymás felé fordult; s alighogy a tekintetük találkozott, szájuk összeért, sebes madárnyílamodással, riadtan és sietve, aztán szétrebbent. Luce fölállt, elindult. A fiú is fölállt.

- Maradjon - mondta neki a lány.

Nem mertek többet egymásra nézni.

- Luce - suttozta a fiú. - Az a kicsi... az az icipici boldogság... ugye, most a miénk!

Az időjárás egyelőre véget vetett a verebes szökőkút melletti uzsonnázásoknak. Köd fátylazta el a februári napot. De azt a napot, amelyet szívükben hordoztak, nem olthatta ki. Ó, lehet az idő, amilyen csak akar: lehet hideg, meleg, eshet az eső, fújhat a szél, hullhat a hó, süthet a nap; egyformán jó, akármilyen is. És mindig az a legjobb, ami van. Mert amikor a boldogság nő bennünk, a legszebb nap mindig a ma.

A köd jóindulatúan ürügyet adott rá, hogy a nap jó részében együtt legyenek. Így kevésbé kockáztatták, hogy meglátják őket. Pierre reggel a villamosállomáson várta a lányt, s elkísérte útjain, keresztül-kasul Párizson. Fölhajtotta kabátja gallérját; a lánynak meg kis prémsapka volt a fején, nyakbavetett boáját fázósan fölhúzta egészen állig, arcán tapadó fátyol, s alatta kereken duzzadt az ajka. De a köd nyirkos hálója minden fátyolnál jobban oltalmazta őket. Sűrű volt és szürke, mint valami hamu, és sárga fények villódzdtek benne. Az ember alig látott az orra hegyéig. S annál sűrűbb lett, minél beljebb hatoltak a Szajnára nyíló régi kis utcákba. Baráti köd, melyben fagyos takarók közt nyújtózik el, s gyönyörében didereg az álom! Olyanok voltak, mint héjában a mandula, mint tolvajlámpába zárva a láng. Pierre magához szorította Luce bal karját; egyszerre léptek, s majdnem egyformák voltak, a lány talán vala-

micskével magasabb; összehajolva, halkan csicseregtek, s a fiú szerette volna megcsókolni a fátyol kerek dombocskáját.

A lány egy ál-régiségkereskedőtől kapta rendeléseit; ahhoz ment eladni, mint mondta, a „mázolmányait”, „kenceficéit”. Sosem siettek túlságosan, s nem éppen szántszándékkal (legalábbis ők szentül hitték, hogy nem) a leghosszabb utat választották, és tévedésüket a köd számlájára írták. Mikor aztán végre, bármily elszántan kerülgették, mégis fölbukkant előttük a cél, Pierre hátramaradt; s a lány belépett a boltba. Ő az utcasarkon várakozott. Sokáig várakozott, és bizony nem volt melege. De szívesen várt, szívesen fázott, még unatkozni is szívesen unatkozott, mert érte tette. Aztán a lány végre kilépett, gyorsan odaszaladt hozzá gyöngéden, mosolyogva, s aggódva, nem fázott-e át. Ha sikerrel járt, meglátszott a szemén, s a fiú örült neki, mintha ő keresett volna valami kis pénzt. A lány azonban többnyire üres kézzel jött vissza; kétszer-háromszor is el kellett mennie, hogy megkapja a pénzt. Még szerencse, ha nem dobták vissza a rendelést valami gorombasággal! Ma például egy miniatűr-kép miatt volt kellemetlensége; sosem látta a derék megboldogultat, akit ábrázolt, fénykép után csinálta. A család méltatlankodott, hogy nem találta el pontosan a szeme meg a haja színét. Kezdhette előlről az egészet. Egyszerűen nevetett egyet a kudarcain, mert olyan volt a természete, hogy inkább csak a komikus oldalukat látta; Pierre azonban nem nevetett, hanem dühöngött.

- Hülyék! Emeletes hülyék!

Mikor Luce megmutatta neki a fényképeket, melyekről színes másolatot kellett készítenie, tombolt a megvetéstől (ő, hogy mulattatták a lányt ezek a fura kitörések!), amit ezek iránt a bárgyú, ünnepélyes vigyorba dermedt ábrázatok iránt érzett. Hogy Luce ezeknek a pofáknak a szemlélésével koptassa drága szemét, ezeknek a lerajzolásával fáradtsa a kezét: ezt szentségtörésnek érezte.

Nem, ez vérlázító! Akkor már inkább a múzeumi másolatok! De ilyesmi szóba sem jöhetett; az utolsó múzeumot is bezárták, nem érdekelte többé az embereket. A bakák kora volt ez most, nem a szűzmáriáké meg az angyaloké. Minden családnak megvolt a maga, élő vagy halott, de többnyire halott katonája; annak a vonásait akarta megörökíttetni. A tehetősök színesen: ez elég jövedelmező munka, de egyre ritkább; Luce nem igényeskedhetett sokat. S minthogy ilyesmi nemigen akadt, pillanatnyilag nem maradt más, mint fényképnagyítások, nevetséges áron.

Mindebből nyilván következett, hogy a lánynak nem volt többé semmi oka Párizsban időzni: a múzeumi másolásnak befellegzett; elég, ha másod-, harmadnaponként bejön, fölveszi a rendelést, beadja a kész munkát; a többit elvégezhetette otthon is. A fiataloknak azonban ez sehogy sem volt ínyükre. Továbbra is csak ide-oda kószáltak az utcákon, nem tudták rászánni magukat, hogy egyenest az állomásra menjenek.

S mert elfáradtak, és csontjuk velejéig átjárta őket a jeges köd, betértek egy templomba; szép csendesen beültek valamelyik oldalkápolna sarkába, s a színes ablakokat nézegetve halkan életük mindennapi dolgairól beszélgettek. Időnként elhallgattak; ilyenkor lelkük, megszabadulva a szavak terhétől (mert nem a szavak értelme érdekelte őket, hanem életük pihegése: mint remegő csápok röpke érintkezése) - ilyenkor lelkük folytatott egy másfajta, mélyebb és komolyabb párbeszédet. Az ablakok álomképe, az oszlopok árnyéka, a zsoltárok zsongása belevegyült álmodozásukba, földidézte bennük életük szomorúságait, melyekről meg akartak feledkezni, és a végtelenség vigasztaló vágyát. Bár már tizenegy óra volt, a templom hajójában sárgás homály úszott, mint olaj egy szent edényben. Fönről, nagyon-nagyon magasról, különös fények derengtek, egy ablak sötét bíbora, lilák közt tüzelő rőt folt, és meghatároz-

hatatlan alakok, ónozásuk fekete keretében. A homály falának tetején a fény: mint seb, melyből bugyog a vér...

Luce egyszer csak azt kérdezte:

- Mondja, magát is beszípkázzák?

A fiú rögtön megértette; az ő lelke is ugyanazt a sötét csapást követte a csöndben.

- Igen - mondta. - De ne beszéljünk róla.

- Csak még egyet. Mondja, mikor?

A fiú megmondta:

- Fél év múlva.

A lány sóhajtott.

- Nem kell gondolni rá - mondta a fiú. - Nincs értelme.

S a lány:

- Igaz, nincs.

Nagyot lélegeztek, hogy elfojtsák még a gondolatát is. Aztán bátran (vagy éppen ellenkezőleg, „félénken”? Döntse el, aki tudja, mi is a bátorság igazában!) megpróbáltak mindketten másról beszélni. A párájukban pislákoló gyertyák csillagáról. Az orgona zengéséről. Az elcsoszogó sekrestyéről. Arról, hogy milyen varázsdoboz a lány kezításkája, melyben ide-oda tapogatóztak Pierre kíváncsi ujjai. Szinte szenvedélyesen szórakoztak el ilyen semmiségekkel. Szegény gyerekek, még csak eszükbe sem jutott megszökni a végzet elől, amely rövidesen elválasztja őket. Szembeszállni a háborúval, ellene szegülni egy nép árjának: miért nem mindjárt kiemelni sarkaiból ezt a templomot, mely teknőhátát följük borítja! Egyetlen menedék volt: feledni, feledni, a végső percre, azzal a titkon lappangó reménnyel, hogy ez a végső perc nem jön el soha. S addig: boldognak lenni.

Ahogy beszélgetve kijöttek a templomból, s épp egy kirakat előtt mentek el, a lány karjánál fogva odavonta a fiút, hogy futólag megnézzék. Cipőbolt volt. A fiú látta, mily gyöngéden simogat végig a lány tekintete egy pár finom, magas, fűzős bőrcipőt.

- Tetszik? - kérdezte.

S a lány:

- Ennivaló!

A fiú nevetett a kifejezésen, a lány is nevetett.

- Nem nagy?

- Nem, éppen az én számom.

- Mi lenne, ha megvennénk?

A lány magához szorította Pierre karját, s elhúzta onnét, hogy ne is lássa tovább a cipőt.

- Majd ha gazdagok leszünk! (S elkezdte dúdolni a *Mondd csak nekem, jó anyám-at*)... Nem nekünk való az!

- Miért ne? Hamupipőkének is lett cipellője.

- Csakhogy akkor még tündérek is voltak.

- Most meg szerelmesek vannak.
- Nem, nem, nem, kicsikém - dúdolta a lány.
- Miért nem, ha egyszer jóbarátok vagyunk?
- Éppen azért!
- Azért?
- Igen. Mert a barátjától nem fogadhat el ilyesmit az ember.
- Hát az ellenségétől?
- Inkább egy idegentől, a kereskedőmtől például, ha kegyeskednék hitelt adni nekem, a fukar!
- De Luce, ha kedvem tartja, igazán jogom van képet rendelni magától!

A lány megállt, kicsattant belőle a kacagás.

- Maga, képet tőlem? Ugyan mit csinálna vele, boldogtalan barátom? Már az is hősiesség volt magától, hogy megnézte a dolgaimat. Tudom én, milyen vacak pacsmagolások azok! Még a gyomra is fölfordul tőlük.
- Egyáltalán nem! Vannak köztük egészen csinosak. Különben is, ha ez az ízlésem?
- Mondhatom, hamar megváltozott.
- Miért, talán nem szabad változnom?
- Ha jóbarátok vagyunk, nem.
- Luce, fesse meg az arcképemet!
- No tessék, most meg az arcképét!
- De komolyan mondom! Olyan csak én is vagyok, mint azok a hülyék...

A lány megszorította a karját, önkéntelen lendülettel:

- Drágám!
- Mit mondott?
- Semmit.
- Nagyon jól hallottam.
- Akkor tartsa meg magának.
- Nem, nem tartom meg. Visszaadom, duplán... Drágám!... Megfesti az arcképemet, ugye? Rendben van?
- Van fényképe?
- Nincsen...
- Hát akkor hogy akarja? Utóvégre mégse festhetem le itt az utcán!
- Azt mondta, majdnem mindig egész nap egyedül van otthon.
- Igen, amikor anya a gyárban dolgozik... De félek...
- Attól, hogy meglátnak?
- Nem, nem attól. Nincsenek szomszédaink.

- Hát akkor mitől fél?

A lány nem felelt.

A villamosvégállomásra értek. Mások is várakoztak ugyan körülöttük, de alig lehetett látni őket, a köd most is különzárta a kis párt. A lány kerülte a fiú tekintetét. A fiú pedig megfogta mind a két kezét, s gyöngéden azt mondta a lánynak:

- Ne féljen, drágám...

A lány ráemelte szemét, és összenéztek. Oly becsületes volt a szemük!

- Megbízom magában - mondta a lány.

És lehunyta a szemét. Érezte, hogy szent a fiúnak.

Elengedték egymás kezét. A villamos indult. Pierre kérdően pillantott Luce-re.

- Mikor?

- Szerdán - felelte a lány. - Kettő tájban jöjjön...

Ahogy elváltak, a lány visszanyerte gunyorkás mosolyát; a fiú fülébe súgta:

- Azért csak hozza el a fényképét. Annyi gyakorlatom még nincs, hogy fénykép nélkül fessek... Igen, igen, tudom, hogy van, komisz kis komédiás!

A Malakoffon túl. Foghíjas utcák, köztük üres telkek, gyanús síkságba torkollva, amelyen palánkjaik közt a rongyszedők viskói virítanak. A szürke, tompa égbolt egész hosszában ráfekszik a saszínű földre, melynek sovány horpaszából köd füstölög. Metsző hideg van. Könnyű megtalálni a házat: az utcának ezen a felén mindössze három ház áll. Ez a harmadik; nincs szemközti szomszédja. Egyemeletes, kis kerttel; a kert körül rácsos kerítés, benne két-három csenevész bokor, s egy ágyásnyi konyhakert, hó alatt.

Pierre zajtalanul lépett a kertbe; lépteit elnyelte a hó. Mégis megmozdult a földszinti ablak függönye; ahogy az ajtóhoz ér, az ajtó kinyílik, s a küszöbön ott áll Luce. Elfúló hangon köszöntik egymást az előszoba félhomályában; s a lány bevezeti a fiút az első szobába, ez az ebédlő. Itt dolgozik Luce; festőállványa az ablaknál áll. Először szólni sem tudnak: túlon túl sokat gondoltak erre a találkozásra; az előre elkészített mondatok mind bennük rekednek; és félhangon beszélnek, pedig rajtuk kívül nincs senki a házban. De éppen azért. Csak ülnek, jó pár lépésre egymástól, mereven; s a fiú még csak a kabátja föltúrt gallérját se hajtotta vissza. A hidegről beszélnek, meg arról, mikor megy a villamos. Boldogtalanok, hogy olyan ostobának érzik magukat.

A lány végre nagy elszánással megkérdezi a fiútól, elhozta-e a fényképeket; amint ezek előkerülnek Pierre zsebéből, mindketten fölélnkülnek. Közvetítők ezek a képek, azoknak a feje fölött beszélnek egymáshoz; nincsenek már egészen egymagukban, szemek vannak, melyek nézik, de nem feszélyezik őket. Pierre szerencsés ötlettel (de igazán minden huncutság nélkül) három esztendő korától valamennyi fényképét magával hozta; az egyiket kis szoknyácskában látható. Luce kacag örömeiben; bohókás, kedveskedő szavakat gügyög a képnek. Mi lehet édesebb egy nőnek, mint kicsi gyermeknek látni azt, akit szeret? Gondolatban elringatja, odaadja neki a mellét; és szinte már-már azt képzei, hogy a méhében hordta. Aztán meg (jól tudja, mit csinál) keresve sem lehetne jobb ürügyet találni rá, hogy a kicsinek mind-mind elmondja, amit a nagynak nem mondhat. Mikor a fiú megkérdi, melyik kép tetszik neki a legjobban, habozás nélkül rávágja:

- Ez az édes kis baba...

Már ott is milyen komoly! Szinte komolyabb, mint most. Kétségtelen; ha Luce rá merne nézni (és igenis, mer!) a mostani Pierre-re, olyan meghittséget, olyan gyermeki örömet látna a szemében, amit a gyermekben hiába keres, mert a gyermeknek, ennek a bura alá zárt kis nyárs-polgárnak a szeme: fény nélkül tengődő fogoly madár; s a fény csak aztán jött meg, ugye Luce?... Aztán a fiú szeretné megnézni Luce fényképeit. Hatéves kislányt lát, vastag var-koccsal, kiskutyát szorongat a karjában; s ahogy így viszontlátja magát, Luce huncutul azt gondolja, hogy akkor se szeretett se kevésbé, se különösebben másként; ami szíve csak volt, azt akkor is mind odaadta Pierre-jének, a kiskutyájának: s már Pierre-nek, aki majd eljön. Egy tizenhárom-tizennégy esztendő kis hölgyet is mutat neki, ahogy kacér képpel és egy kicsit elbizakodottan tekergeti nyakát; szerencsére már akkor is ott volt ajka szögletében a kötődő kis mosoly; s mintha azt mondaná:

- Ez csak amolyan mulatság nekem, tudjátok; nem veszem magam komolyan...

Most már egészen föloldódott a feszélyezettségük.

Luce nekilátott fölvezetni a képet. A fiúnak se moccannia nem volt szabad, se beszélnie, legfeljebb csak úgy a szája sarkából, hát jóformán egyedül csak a lány csevegett. Ösztönösen félt a csöndtől. És így szokott ez lenni az egyszerű lelkeknél, ha hosszasan beszélnek egyfolytában, csakhamar ott tartott, hogy már bizalmas apróságokat mesélt a maga meg az övéi életéből, csupa olyasmit, amit pedig eszébe sem volt elmondani. Meglepődve figyelte a saját hangját, de már nem lehetett visszavonulni: már pusztán Pierre hallgatása is olyan volt, mint a lejtő, melyen lecsordul a patak...

Elmesélte vidéki gyerekkorát. Touraine-iak voltak. Anyja, jómódú polgárcsalád lánya, beleszeretett egy tanítóba, egy tanyai parasztgazda fiába. A polgári család ellenezte házasságukat; a szerelmesek azonban hajthatatlanok voltak; a lány megvárta nagykorúságát, s akkor egybekeltek. Attól fogva a család tudni sem akart róla. A fiatal pár szerelmes nyomorúságban élt éveken át. A férfi agyondolgozta magát, megbetegedett. Az asszony bátran vállalta az újabb terhet; kettő helyett dolgozott. Szülei sértett gögjükbe csontosodva a kisujjukat sem mozdították az érdekében. A beteg férj meghalt pár hónappal a háború kitörése előtt. S a két nő meg sem próbált újból kapcsolatot találni az anyja családjával. Ezek magukhoz fogadták volna a lánykát, ha kezdeményező lépéseket tesz; ezt úgy tekintették volna, mint *mea culpa*-t az anya egykori viselkedéséért. No, de arra várhattak! Akkor már inkább nyelik az éhkoppot!

Pierre-t megdöbbenette, milyen rideg szívűek voltak ezek a polgári szülők. De Luce semmi rendkívülit nem látott benne.

- Azt hiszi, nincs sok ilyen ember? Nem gonoszak. Nem, meggyőződése, hogy a nagyszüleim sem azok, sőt még fájt is a szívük, amiért nem mondták nekünk: „Gyertek vissza.” De túlságosan megalázták az önérzetüket! S az emberek ezt tartják a legtöbbre: a hiúságukat. Az minden másnál erősebb. Ha egyszer megsértették őket, már nemcsak arról az egy sérelemről van szó, hanem magáról a Sértésről: mindig más a hibás, és mindig nekik van igazuk. És noha nem gonoszok (nem, igazán nem azok), inkább végignézik ölbe tett kézzel a másik ember lassú pusztulását a közelükben, mintsem beismernék, hogy esetleg ők tévedtek. Ó, nem csak ők ilyenek! Van belőlük éppen elég!... Mondja, nincs igazam? Nem ilyenek?

Pierre eltöprengett. És megrendült. Mert azt gondolta:

- Igen. Ilyenek...

Egyszerre meglátta a lány szemével, milyen szikkadt a szíve, milyen sivatagi kopárságú a lelke annak a polgári osztálynak, amelybe ő is tartozik. Száraz, kizsarolt föld, lassanként minden életnedvet fölemésztett, s új forrás nem buggyan többé belőle; olyan ázsiai pusztaság

az, ahol a termékeny folyók csöppenként a csillámló homokba enyésztek. Még ha azt hiszik is, szeretnek valakit: úgy szeretik, mint a tulajdonukat; föláldozzák önzésüknek, konok gögjüknek, makacs, szűk agyú értelmüknek. Pierre szomorúan eltűnődött szülein és önmagán. Hallgatott. A szoba ablakai meg-megremegtek a távoli ágyúzásra. És Pierre, azokra gondolva, akik elesnek, keserűen így szólt:

- És ez is az ő művük.

Igen, az ágyúk rekedt ugatása, a világháború, a nagy katasztrófa: mindezért jócskán terheli felelősség a hiú és korlátolt polgárság embertelenségét és szívtelenségét. És most (de méltán) az elszabadult szörnyeteg addig meg nem áll, míg őt is föl nem falta.

És Luce azt mondta:

- Megérdemlik.

Mert, bár nem sejtette, követte Pierre gondolatát. S a fiú megremegett ettől a visszhangtól.

- Igen, megérdemlik - mondta. - Mindent megérdemelnek, ami jön. Ez a világ kivénhedt, megérett a pusztulásra, el kell pusztulnia.

És Luce fejét lehajtva, szomorú megadással hagyta helyben:

- Igen.

Komoly gyermekarcok, a Végzet fölé hajolva, gondterhelt homlokuk mögött ilyen kétségbeejtő gondolatokkal!...

A szobában nőttön-nőtt a homály. S elég hideg volt. Luce dermedt kézzel hagyta abba a munkát; Pierre-nek nem volt szabad megnéznie. Az ablakhoz léptek, nézték, hogyan ereszkedik le az alkony az erdős dombokra, szomorú mezőkre. A lilás ligetek félkört formáltak a fakó aranyporral meghintett zöldes égen. Mintha Puvis de Chavannes lelke lebegett volna a tájon. Luce egy elejtett szavával elárulta, hogy érzi ezeket a titkos harmóniákat. A fiú szinte elképedt ettől. De Luce nem bántódott meg, s azt mondta: érezheti azt is az ember, amit kifejezni nem tud. Nem egészen az ő hibája, hogy rosszul fest. Nem fejezte be, talán tévesen értelmezett takarékoságból, tanulmányait az Iparművészeti Főiskolán. Különben is csak a szegénység vitte rá a festésre. Miért fessen, aki nem érzi szükségét? Pierre nem úgy látja-e, hogy a legtöbben, akik művészettel foglalkoznak, valódi belső kényszer nélkül, hiúságból teszik, vagy azért, hogy elfoglalják magukat valamivel, vagy mert eleinte azt hitték, lelki szükséglet hajtja őket, s utóbb aztán nem akarják beismerni, hogy tévedtek? Pedig az embernek csak akkor szabad művésznnek lennie, ha már végképpen nem tudja magába rejteni, amit érez, ha már kiárad belőle az érzés. Benne, mondta, éppenséggel annyi érzés van, amennyi egynek elég. De nyomban kijavította:

- Nem, amennyi kettőnek.

(Mert a fiú ajkát biggyesztette.)

Az ég szép aranya kezdett barnulni. A kopár síkot kietlenség ülte meg. Pierre megkérdezte a lánytól, nem fél-e itt, ebben az elhagyatottságban.

- Nem.

- Akkor sem, ha későn jön haza?

- Nincs mitől. Errefelé nem járnak apacsok. Azoknak is megvannak a maguk bogarai; azok is nyárspolgárok. Aztán meg van itt a szomszédunkban egy öreg rongyszedő, a kuttyájával. És különben sem vagyok félős. Ó, igazán nem dicsekvésből mondom! Nem az én érdemem. Nem

vagyok bátor; csak éppen nem találkoztam még az igazi félelemmel. Ha egyszer szembe-kerülök vele, talán. mindenki másnál gyávább leszek. Ki tudná megmondani önmagáról, hogy milyen?

- Én tudom, hogy maga milyen - mondta Pierre.

- Ohó, az sokkal könnyebb! Én is tudom... magáról. A másokról mindig jobban tudja az ember.

A nyirkos esti fagy belopakodott a csukott ablakon át. Pierre megborzongott. Luce nyomban észrevette a tarkóján; sietve egy csésze csokoládét készített neki, s föltette a spirituszfőzőre. Meguzsonnáztak. Luce, anyáskodva, Pierre vállára terítette a kendőjét; a fiú meg hagyta, akár egy macska, ha élvezi a takaró melegét. Gondolataik visszatértek Luce félbenhagyott történetére.

- Így magukra hagyva, ketten, maga meg az édesanyja, bizonyára nagyon szorosan egymáshoz tartoznak - mondta Pierre.

- Igen - felelte Luce. - Nagyon összetartoztunk.

- *Tartoztak?* - ismételte Pierre.

- Ó, most is nagyon szeretjük egymást! - mondta Luce, kicsit zavartan, hogy így kiszaladt a szó a száján. (Miért mond neki mindig többet, mint amennyit akar? Pedig a fiú nem is faggatta, nem merte faggatni. De Luce látta, hogy a szíve csupa kérdés. S oly jó bizalmasnak lenni, ha eddig soha, soha nem lehettünk! A ház csöndje, a szoba félhomálya mind arra ösztönözte, hogy föltárja a szívét.) Azt mondta:

- Ki tudja, mi történik négy év óta. Mindenki megváltozott.

- Azt akarja mondani, hogy az édesanyja változott meg? Vagy maga?

- Mindenki - ismételte Luce.

- Hogyan?

- Ez az, amit nem lehet megmondani. Csak érezni, hogy se az ismerősök közt, sem a családban semmi nem olyan, mint régen. Az ember semmi felől sem lehet biztos; reggel azzal ébred: „Ugyan mit fogok estére megérni? Vajon ráismerek-e még?” Mintha egy szál deszkán állna egy folyó kellős közepén, és bármelyik pillanatban fölborulhatna.

- De hát mi történt?

- Nem tudom - mondta Luce. - Képtelen vagyok megmagyarázni. A háború óta van ez. Valami van a levegőben. Senki sem leli a helyét. Nem egy családban megtörténik, hogy ki-ki megy a maga útján, pedig azelőtt lélegzeni sem tudtak egymás nélkül. Mintha eszüket vesztették volna, úgy loholnak, szimatolva...

- Hová?

- Nem tudom. És azt hiszem, ők maguk sem tudják. Ahová a jószerencse meg a vágyuk sodorja őket. A nők barátot tartanak, a férfiek otthagyják a feleségüket. Derék emberek, akik különben olyan higgadtnak, olyan megállapodottnak látszottak! Lépten-nyomon házasságok fölbomlásáról hall az ember. S így van ez a szülők és a gyerekek közt is. Anyának...

Elakadt; aztán folytatta:

- Anyának is megvan a maga élete.

Megint szünetet tartott.

- Ez persze természetes. Hiszen fiatal még, és szegénykémnek nem sok öröme volt életében; elég szeretet rekedt a szívében. Joga van hozzá, hogy újra kezdje az életét.

- Férjhez akar menni? - kérdezte Pierre.

Luce a fejét rázta. Nem lehet tudni... Pierre nem merte firtatni.

- Szeretni most is szeret. De ez már nem olyan, mint régen. Most már nélkülem is megvan... Szegény anya! Úgy fájna neki, ha tudná, hogy már nem én vagyok az első a szívében! Soha, soha nem ismerné be... Milyen furcsa is az élet!

És mosolygott, szelíden, szomorúan, gunyorkásan. Keze az asztalon pihent; Pierre rátette a kezét, és nem moccant.

- Nyomorult jószág az ember - mondta.

S a lány, egy percnyi szünet után:

- De mi, mi olyan nyugodtak vagyunk!... A többiek: csupa láz. A háború. A gyárak. Szaladnak, kapkodnak: dolgozni, élni, élvezni...

- Igen - mondta Pierre. - Az idő rövid.

- Éppen azért nem kell loholni! - mondta Luce. - Hogy előbb a végére érjünk? Inkább menjünk szép lassan.

- De hiszen nem mi futunk, hanem az idő - mondta Pierre. - Jól meg kell ragadni.

- Én már megragadtam - mondta Luce, Pierre kezét fogva. - Én már a kezemben tartom.

Így beszélgettek, hol komolyan, hol gyöngéden, mint régi jóbarátok. De arra ügyeltek, hogy az asztal mindig kettejük között legyen.

S egyszerre csak észrevették, hogy beesteledett a szobában. Pierre föl pattant. Luce egy szóval sem marasztalta. Elszállt a kurta óra; s attól, ami következhet, féltek. Elbúcsúztak egymástól, ugyanolyan félszegen, ugyanolyan halk, elfúló hangon, mint amikor Pierre megjött. Kezük, riadtan, éppen hogy összeért a küszöbön.

De ahogy az ajtó becsukódott, s a fiú, mielőtt kilépett volna a kertből, visszanézett a földszinti ablakra: ott látta az üvege mögött, melyen rezesen villódzott a naplemente végső visszfénye, Luce árnyalakját, amint szenvedélyes arccal követi távolodó lépteit az enyésző, tétova világosságban. Visszament az ablakhoz, rányomta ajkát az üvegre. Ezen a falon át tapadt össze a szájuk. Aztán Luce eltűnt a szoba homályában, és a függöny lehullt.

Két hete azt sem tudták, mi történik a világban. Párizsban folyhattak a letartóztatások és ítélezések. Németország kedvére köthette és szeghette meg szerződéseit. A kormányok hazudhattak, a sajtó uszíthatott, a hadseregek gyilkolhatták egymást. Nem olvastak újságot. Tudták, hogy háború van, valahol, körülöttük, mint ahogy van tifusz és van influenza; ők azonban nem törődtek vele, gondolni sem akartak rá.

De ezen az estén erőszakosan magára vonta a figyelmüket. Már lefeküdtek (olyan teljes szívből éltek ezekben a napokban, hogy estére egészen kimerültek). Hallották a riasztást, mindegyikük a maga kerületében, de nem voltak hajlandók fölkelni. Bebújtak ágyukba, fejükre húzták takarójukat, mint gyerekek a zivatarban, nem félelemből, egyáltalán nem (szentül tudták, hogy nem eshetik bántódásuk); hanem hogy álmodozzanak. Luce, figyelve a bűgást az éjszakában, azt gondolta:

- De jó lenne a karjai közt hallgatni, hogy vonul el az orkán!

Pierre bedugta a fülét. Ne zavarja gondolatait semmi! Emlékei billentyűin a nappal énekét kereste, az órák dallamos láncolatát, az első pillanattól fogva, hogy Luce-ék házába belépett, hangja, mozdulatai legkisebb rebbenését, a képeket, melyeket mohón habzsolt föl egymás után szeme, a lány pilláinak egy-egy suhanó árnyékát, a fölindulás egy-egy hullámát az arca bőrén, ahogy víz színén borzol végig a fuvalom, egy-egy sugárként suhanó mosolyt az ajkán, meg ahogy tenyere megpihen a lány asztalon fekvő kezének édes meztelenségén, e drága töredékeket, melyeket egyetlen öleléssel próbált egésszé forrasztani a szerelem mágikus fantáziája. Nem engedte, hogy lelkébe betörjenek a kinti zajok. A külvilágot alkalmatlan látogatónak érezte... S a háború? Tudom, tudom. Itt van? Várion!... És a háború ott várt az ajtóban türelmesen. Tudta, hogy előbb-utóbb eljön az ő ideje. De tudta ezt Pierre is, és ezért nem szégyellte magát önzése miatt. A halál hulláma úgyis eljön érte; nem tartozik hát neki előre semmivel. Semmivel. Majd ha hitele lejárt, jöjjön vissza érte a halál; de addig - hallgasson! Ó, legalább addig el ne veszítsen semmit ebből a csodálatos időből; minden pillanat egy-egy szem arany volt, s ő a fősvény, aki kincsét tapogatja. Az enyém, az én vagyonom!... Ne nyúljatok a békémhez, a szerelmemhez! Az enyém, a végső percig... S mikor következik el az a perc? Talán el sem következik. Csoda történik? Miért ne?...

Közben tovább áradt a napok és az órák folyama. Minden új fordulónál közelebből hallatszott a vízesés moraja. Pierre és Luce, csónakjukban fekvé, hallgatták. De nem féltek. Sőt, ez a hatalmas hang, mintha orgona zúgna, csak elringatta szerelmes álmukat. Ha itt a szakadék, behunyják szemüket, még erősebben átölelik egymást, s egyszerre mindennek vége. A szakadék megkímélte őket a töprengéstől, hogy milyen is lenne, ha lenne, az élet azután, a kilátástalan jövőben. Mert Luce sejtette, mennyi akadályba ütköznék Pierre, ha feleségül akarná venni; és bár kevésbé világosan (mert kevésbé szerette a világosságot), Pierre is félt ezektől az akadályoktól. De minek olyan messzire nézni! Az élet a szakadék után: olyan volt ez, mint valami „túlvilági élet”, amiről a templomban beszélnek. Mondják: majd ott találkozunk; de nem egészen biztos benne az ember. Egyetlen dolog biztos: a jelen. A jelenünk. Ne takarékoskodjunk, öntsük bele bátran örökkévalóság-adagunkat!

Luce még annyira sem törődött vele, mint Pierre, mi újság a világban. A háború nem érdekelte. Egy nyomorúsággal több, a sok nyomorúság mellett, amiből a társadalom élete áll. Csak azok csodálkoznak rajta, akik védve vannak a meztelen valóságtól. És a lány, koraérett tapasztalatával, ismerve a harcot a mindennapi kenyérért - *panem quotidianum*... (és Isten nem adja ingyen!) - leleplezte polgárfiú barátja előtt azt az irgalmatlan háborút, amely a szegények, s főként a nők ellen folyik, alattomosan és szüntelenül, a béke hazug leple alatt. Mindent azért mégsem mondott el, nehogy megszorítsa: látva, mennyire megdöbbennek a fiút elbeszélései, szerető fölényt érzett vele szemben. Mint a nők legtöbbször, őt sem töltötte el olyan testi-lelki iszonyat az élet bizonyos rútságai iránt, amilyen a fiút kavarta föl. Nem, ő nem volt lázadó. Rosszabb körülmények közt viszolygás nélkül vállalt volna visszataszító föladatokat is, s nyugodtan és tisztán, egyetlen mocsokfolt nélkül került volna ki belőlük. Ma már ugyan nem lett volna képes ilyesmire, mert amióta Pierre-t ismerte, szerelme belelopta szívébe barátjának vonzalmait és ellenszenveit; de alapjában nem ez volt a természete.

Nyugodt és derűs fajta volt ő, és egyáltalán nem borúlátó. Távol állt tőle a búskomorság, a nagyképű életuntság. Az élet olyan, amilyen. Úgy is kell vennünk. Utóvégre lehetne rosszabb is. Luce mindig bizonytalanságban élt, mindig napról napra kellett kívágnia magát, kivált a háború óta; sorsa kockázatai közt megtanulta, hogy ne sokat törje a fejét a holnapon. Amellett ezt a szabadlelkű kis francia nőt soha nem foglalkoztatta a túlvilág semmiféle gondolata. Beérte a földi léttel. Ezt Luce szépnak találta; de egyetlen szálon függ: elég egy semmiség, s a szál elszakad, úgyhogy igazán nem érdemes rágódni, mi lesz másnap. Idd fel, szemem, a fényt, mely téged is megfürdet sugarában! S hogy utána mi jön?, hagyatkozzál bizalommal,

szívem, az árra!... Hiszen egyebet úgysem tehetünk!... És most nem gyönyörű, hogy szeretik egymást? Luce tudta, hogy nem lesz hosszú ez a szerelem. De az élete sem lesz hosszabb.

Luce egyáltalán nem hasonlított ehhez a fiúhoz, aki szerette, és akit szeretett: ehhez a gyöngéd, lobogó és ideges, boldog és boldogtalan ifjúhoz, aki mindig túlzottan örült, és túlzottan szenvedett, mindig szenvedélyesen adta át, és makacsolta meg magát, s aki éppen azért volt olyan kedves neki, mert egyáltalán nem hasonlított hozzá. Egyben azonban megegyeztek: abban a néma eltökéltségben, hogy ne nézzenek szembe a jövővel, a lány egy patak gondtalanságával, mely medrével megbékélve csobog tova; a fiú egzaltált tagadással, mely alámerül a jelen örvényébe s föl sem akar bukni belőle többé.

Pierre bátyja hazajött néhány napi szabadságra. Már az első estén észrevette, hogy a család légkörében megváltozott valami. Hogy mi? Nem tudta volna megmondani; de valami kis bosszúságot érzett. A léleknek csápjai vannak; azt is észlelik, amit a tudatnak még nem sikerült kitapogatnia. S a legfinomabbak a hiúság csápjai. Philippe antennái megremegtek, keresgéltek, s meghökkentek: valamit nem találtak... Szeretteinek köre hódolatának szokásos adójával: megvolt; figyelmes hallgatósága, melynek oly szűkmarkúan mérte elbeszéléseit; szülei, akik megilletődött csodálattal dédelgették: megvolt; öccse?... Várjunk csak! Ő az: ő nem felelt a hívásra.

Ott volt ugyan, de nem sürgött-forgott a bátyja körül; nem koldult, mint azelőtt, vallomásokat tőle, melyeknek megtagadásában az annyiszor lelte kedvét. Szánalmas hiúság! Philippe más-kor vállveregető, gúnyos unalommal fogadta öccse szenvedélyes tudakozódását: ezúttal viszont bántotta, hogy a fiú egyáltalán nem faggatja. Most már ő próbálta rávenni amazt a kérdezősködéssre: közlékenyebb lett, s úgy nézett Pierre-re, mintha értésére akarná adni, hogy neki mondja, amit mond. Pierre máskor megremegett volna az örömtől, s röptében kapja el a feléje dobott zsebkendőt. De most nyugodtan Philippe-nek hagyta: szedje csak föl ő maga, ha kedve tartja. Philippe sértetten iróniával próbálkozott.

Pierre meg sem rebbent, higgadtan felelgetett, változatlanul egykedvű hangon. Philippe vitatkozni akart, felhevült, szónokolt. Egy-két perc múltán ráeszmélt, hogy egymagában szaval. Pierre csak nézte, nézte, s mintha azt mondaná neki:

- Gyerünk csak, öregem; folytasd, ha örömed telik benne; hallgatlak...

S az a szemtelen kis mosoly az ajkán... Szerepet cseréltek.

Philippe megszágyenülten hallgatott el, s figyelmesebben vette szemügyre öccsét, aki már ügyet sem vetett rá. Hogy megváltozott! Szülei napról napra látták, azok nem vettek észre semmit; de Philippe áthatóbb, s ráadásul féltékeny tekintete, pár havi távollét után, hiába kereste öccse arcán a megszokott kifejezést. Pierre boldognak látszott, csupa epekedés, csupa szelesség volt, begubódzott, nem törődött az emberekkel, elsiklott a dolgok fölött, valami édes ábránd légkörében lebegett, akár egy fiatal lány. És Philippe érezte, hogy nem sokat számít már öccse lelkében.

S mert nemcsak mások megfigyelésében volt gyakorlata, hanem a saját szíve elemzésében is: hamarosan ráeszmélt, mennyire bosszantja a dolog, s igyekezett túltenni magát rajta. Félretette hiúságát, érdeklődni kezdett Pierre iránt, és kereste, mi lehet az oka, hogy így megváltozott. Szívesen kifaggatta volna, csak hogy az ilyesmihez nem értett; különben is, öccsének szemlátomást semmi szüksége nem volt rá, hogy föltárja valaki előtt a szívét; csúfondáros, hanyag egykedvűséggel nézte Philippe-et, ahogy ügyetlenül nyújtogatja felé a csákyáját, kezét zsebre vágta, mosolygott, esze másutt járt, füttyörészett, s úgy felelgetett tétován, jóformán oda se figyelve a kérdéseire, aztán egyszer csak visszavezett a maga külön világába. Jó éjszakát! S

már ott sem volt. Csak tűnő árnyéka rebbent a víz színén, s elfolyt az ember ujjai közt. És Philippe, mint egy elhagyott szerető, egyszerre megérezte, milyen értékes volt, és hogy vonzza titkával ez a szív, amelyet elveszített.

Véletlenül találta meg a rejtély kulcsát. Egy este, hazamenet a Montparnasse körúton, a félhomályban szembetalálkozott Pierre-rel és Luce-szel. Megijedt, hogy észreveszik. De azok nem sokat törődtek azzal, mi van körülöttük. Szorosan összesimulva, egymásba karolva mentek, Pierre fogta a lány kezét, ujjuk egybefonódott, lassú léptekkel haladtak, a Farnesina nász-ágyon heverő Erószának és Pszühkéjének mohó és sóvár gyöngédségével. Ölelkező tekintetük viaszként olvasztotta egyébe őket. Philippe egy fa mögül nézte, amint mennek, meg-megállnak, tovább mennek, belevesznek az esti sötétbe. És szíve megtelt részvétellel a fiatalok iránt. Azt gondolta:

„Az én életem már áldozat: rendben van. De ezeket is elvenni: az már nem igazság! Ha legalább megválthatnám a boldogságukat!”

Másnap Pierre udvarias szórakozottságában is észrevette, homályosan ugyan, s őszintén szólva nem is mindjárt, hanem csak némi tűnődés után, milyen szeretettel beszél vele a bátyja. S félig-meddig föleszmélve, újra ott látta szemében azt a gyöngéd kifejezést, amelytől annyira elszokott már. Philippe oly áthatóan pillantott rá, hogy Pierre úgy érezte, ez a tekintet lelke mélyéig átjárja; ügyetlen sietséggel próbált függőnyt húzni titkára. De Philippe csak mosolygott, fölállt, kezét öccse vállára tette, s azt ajánlotta, sétáljanak egyet. Pierre nem bírta ellenállni ennek az újonnan visszanyert meghittségnek; együtt mentek le a közeli Luxembourg kertbe. Bátyja ott hagyta kezét a vállán; s ő büszke volt rá, hogy helyreállt köztük a bizalom. Nyelve megoldódott. Élénken beszélgettek szellemi dolgokról, olvasmányaikról, arról, mi a véleményük az emberekről, mi mindent tapasztaltak újabban; mindenről, kivéve azt, amire mind a ketten gondoltak. Mintha hallgatólagosan megállapodtak volna. Pierre, míg társalogtak, azt kérdezte magában: „Tudja talán?... De honnan tudhatná?...”

Philippe mosolyogva hallgatta a fecsegését. Pierre végül is elakadt, egy mondat közepén...

- Mi az?

- Semmi. Csak nézlek. Örülök neked.

Kezet szorítottak. Hazamenet Philippe megkérdezte:

- Boldog vagy?

Pierre nem felelt, csak bólintott.

- Igazad van, öregem. Olyan szép boldognak lenni! Vedd ki az én részemet is belőle...

Philippe, amíg otthon volt, nem említette Pierre előtt, hogy rövidesen behívják a korosztályát, nem akarta megzavarni. De elutazása napján mégsem állhatta meg, hogy hangot ne adjon aggodalmának, amiért hamarosan öccsére is rászakadnak azok a viszontagságok, amelyeket ő már olyan alaposan ismert. De a kis szerelmes arcán éppen csak átremegett valami röpke árnyék. Összevonta kicsit a homlokát, s hunyorított, mintha valami kellemetlen látomást akarna elhessenteni magától.

- Egye fene... Majd meglátjuk... *Chi lo sa?*...²

- Nagyon is jól tudjuk - mondta Philippe.

² Ki tudja? (olasz)

- Én csak egyet tudok - szólt Pierre idegesen, amiért a bátyja makacskodik. - Én, ha kikerülök, én nem fogok ölni.

Philippe elmosolyodott, szomorúan, ellenvetés nélkül; ő már tudta, hogyan gázolja le a gyöngye lelket és akaratukat a nyáj könyörtelen törvénye.

Megjött a március, hosszabbodtak a napok, megszólaltak az első madarak. De a napokkal együtt nőttek a háború baljós lángjai is. A levegő lázas volt a tavasz és a kataklizma várásától. Hallották, mint erősödik a borzalmas dübörgés, mint csap össze milliók fegyvere: ellenségeké, akik hónapok óta zsúfolódtak a lövészárkok gátja mögé, s nyomban átcsapnak rajta, árvízként zúdulva Ile-de-France-ra és a Cité hajójára. Riasztó hírek árnyéka járt az isten ostora előtt: fantasztikus mendemondák mérges gázokról, levegőt megfertőző mérgekről, melyek állítólag egész tartományokat árasztanak el, és semmisítenek meg, akár a Kopasz Hegység fullasztó takarója. Végül a gothák is mind sűrűbben látogattak el Párizs fölé, szakértően szítva a város idegességét.

Pierre és Luce most sem akartak tudomást venni róla, mi megy végbe körülöttük; de a heveny láz, melyet tudtukon kívül a vészterhes levegővel szívtak magukba, fölsiholta az ifjú testükben lappangó vágyat. A három esztendő háború Európa-szerte erkölcsi szabadosságot okozott, s ez még a legtisztességesebbeket is megejtette. Amellett ez a két fiatal egyáltalán nem volt vallásos. De védte őket szívük gyöngéd tisztasága s ösztönös szemérmük. Azt viszont megfogadták magukban, hogy egymáséi lesznek, mielőtt az emberek vak kegyetlensége szétválasztja őket. Ezt eddig nem mondták meg egymásnak. Ezen az estén megmondták.

Luce édesanyja hetenként egyszer vagy kétszer a gyárban maradt éjszakai munkára. Hogy ne maradjon magában a néptelen vidéken, Luce ezeken az éjszakákon Párizsban aludt egy barátnőjénél. Nem ellenőrizték. A szerelmesek fölhasználták az alkalmat, és este sokáig együtt maradtak; olykor betértek szerény vacsorára egy félreeső kis vendéglőbe. Ezen az estén, március derekán jártak, ahogy vacsora után az utcára léptek, fülükbe csapott a riadó. Mint valami zápor elől, a legközelebbi óvóhelyre futottak, s egy ideig azzal szórakoztak, hogy szemügyre vették alkalmi társaikat. De úgy látszott, a veszély vagy nagyon távoli, vagy már el is múlt, anélkül hogy a riadó végét jelezték volna; így aztán Luce és Pierre, mert nem akartak túl későn hazaérni, vidám csevegés közt folytatták útjukat. Sötét kis sikátoron vágtak át a Saint-Sulpice közelében. Egy bérkocsi mellett haladtak el: ott rostokolt egy nagy kapu előtt, lova is aludt, kocsisa is. Vagy húsz lépésnyire lehettek tőle, az utca túlsó felén, mikor megrendült körülöttük a föld: vörös lobbanás, dübörgő mennydörgés, tört ablakok és lesodort cserepek zápora. A falhoz tapadtak egy utcára szögellő ház bemélyedésében, és egybefonódtak. A villámfénynél látták egymás szemében a rémületet és szerelmet. S az újra rájuk szakadó éjszakában Luce hangja így könyörgött:

- Nem! Nem akarom még...

S Pierre ott érezte szenvedélyes ajkát és fogait az ajkán. Lüktető szívvel álltak az utca sötétjében. Néhány lépésnyire tőlük emberek siettek ki a házakból, kiemelték a széthasított bérkocsi roncsai közül a haldokló kocsist; közvetlenül mellettük vitték el a szerencsétlent: csöpögött belőle a vér. Luce és Pierre szinte megkövültek; oly szorosan tapadtak egymáshoz, hogy amikor föleszméltek, úgy érezték, meztelenül ölelkeztek. Szétvált összeforrt ajkuk és kezük, mellyel mint gyökérrel, szívták egymás szeretett lényét. S egyszerre elkezdtek remegni mind a ketten.

- Menjünk haza! - suttogta Luce, eltelve valami szent rémülettel.

És húzta magával a fiút.

- Luce! Ugye, nem hagyod, hogy úgy váljak meg az élettől, anélkül...?

- Ó, Istenem! - suttogta Luce és megszorította a karját - az még a halálnál is rosszabb volna!

- Drága szerelmem! - mondták egymásnak.

Aztán újra megálltak.

- Mikor leszek a tiéd? - kérdezte Pierre.

(Azt nem merte kérdezni: „Mikor leszel az enyém?”)

Luce észrevette ezt, meghatódott tőle.

- Drágám... - mondta - Nemsokára! Ne sűrgesd! Nálam jobban te sem akarhatod!... Maradjunk még így, egy kis ideig... Olyan szép!... Még ebben a hónapban, a hónap végéig.

- Húsvétig? - kérdezte a fiú.

(Húsvét március utolsó napjára esett abban az évben.)

- Igen. Feltámadásig.

- Ó! - mondta a fiú. - A feltámadás előtt ott a halál.

- Csitt! - mondta a lány, és ajkával lepecsételte ajkát.

S mikor kibontakoztak:

- Ez az este, ez volt az eljegyzésünk - mondta Pierre.

Egymáshoz simulva mentek a sötétben, és sírtak a szerelemtől. Lábuk alatt üvegszilánkok csikorogtak a földön, s a kövezet csupa vér volt. Szerelmük körül a halál leskelt és az éjszaka. De fölöttük, a szűk utca két fekete falának kéményüregén túl, fent a magasban, mint valami bűvös körből, az ég mélyén egy csillag szíve dobogott...

És íme: megszólalnak a harangok, fölgyúlnak a fények, megélénkülnek az utcák! Ellenségtől szabad a levegő. Párizs föllélegzik. A halál odébbállt.

Rájuk köszöntött virágvasárnap szombatja. Naponta találkoztak, órákat töltöttek együtt, és már nem is bujkáltak. Nem tartoztak többé számadással a világnak. Oly vékony szál kötötte hozzá őket, s az is már-már szakadóban! Két nappal azelőtt indult meg a nagy német offenzíva. Majdnem száz kilométer szélességben hömpölygött az áradat. Párizs állandó izgalomban remegett: a courneuve-i robbanás földrengésként rázta meg a várost; az örökösriadók nem hagyták aludni az embereket, és felőrölték az idegeket. S ezen a szombat reggelen, a zaklatott éjszaka után, mikor csak nagy későn jutottak hozzá, hogy a szemüket lehunyják: a messzeségben lapuló ágyú rejtelmes morgására ébredtek, ahogy vaktában szórta a halált a Somme-on túlról, mint egy idegen égitestről. Az első robbanásokra azt hitték, megint a gothák látogattak el fölējük, s engedelmesen lemenekültek a pincékbe; csak hogy a huzamos veszélyt előbb-utóbb megszokjuk, életünk alkalmazkodik hozzá; sőt, már-már vonzónak is találjuk, ha nem túl nagy, és mindnyájan osztozunk benne. Különben is, gyönyörű idő volt, halálos vétek ilyenkor élve eltemetkezni: már délelőtt az utcán volt mindenki, s a meleg, sugaras délutánon utak, kertek, kávéházi teraszok: minden olyan volt, mintha ünnepelne.

Pierre és Luce ezt a délutánt választották, hogy kimenjenek messze a tömegtől a chaville-i erdőbe. Tíz napja mámoros nyugalomban éltek. Szívükben mélységes béke, idegeikben remegés. Mintha szigeten élnének, s körülöttük tombolva kavarg az ár: beleszédül a szem, beleszédül a fül. De ha az ember lebocsátja pilláit, és befogja a fülét, ha belakatolja ajtaját:

lelkében egyszerre csönd lesz, vakító csönd, mozdulatlan nyár, s a láthatatlan Öröm, mint rejtőző madár, énekl benne énekét, hűs csobogással, akár egy patak. Ó, öröm! Bűvös énekes, boldogság madárdala! Tudom, elég egy rés a pillámon, vagy hogy fülemen lazuljon az ujjam nyomása: egyszerre becsap az áradat tajtékja és zúgása. Törékeny zsilip! De a veszendő Örömet csak fokozza bennem, hogy tudom róla, milyen törékeny. S békém és csöndem is csupa szenvedély lesz!...

Kiérték az erdőbe, kézen fogták egymást. Az első tavaszi napok új bora könnyen fejébe száll az embernek. Megittasodunk az ifjú nap tiszta szőlőjének levétől. Az erdők még csupaszok, s úszik fölöttük a fény; a meztelen ágakon át látszik a kék ég, megbűvöl, és elkábít... Szót váltani is csak alig-alig próbáltak. Belekezdtek egy-egy mondatba, s elakadt a nyelvük. Lábuk elgyengült, nehezükre esett a járás. Támolyogtak a napfénytől, az erdei csöndtől. Szinte húzta őket a föld. Lefeküdni az útra. Hadd ragadja magával őket a világok óriási kereke...

Fölkapaszkodtak az árokparton, betértek egy sarjerdőbe, s ott elnyúltak egymás mellett az avaron, melyből itt is, ott is ibolya ütötte ki fejét. A friss, korai madárszó s a messzi ágyúmoraj egybemosódott a másnapi ünnepet hirdető falusi harangok szavával. Reménytől, hittől, szerelemtől, haláltól villódzott a tündöklő levegő. Maguk voltak itt, mégis halkan beszéltek. Elszorult a szívük: a boldogságtól? vagy a szenvedéstől? Nem tudták volna megmondani. Elborította őket az álom. Luce, hogy ott feküdt, mozdulatlanul, kinyújtózva, karját teste mellett pihentetve, s nyitott szemmel, elmerült tekintettel nézte az eget, úgy érezte, egyszerre föltolul benne az a fájdalom, melyet, hogy ne zavarja napjuk örömét, reggel óta igyekszik elűzni magától. Pierre fejét a lány ölébe fektette, szoknyája hajlásába, akár egy alvó gyerek, arcát ölének melegébe fúrva. Luce pedig szóltanul simogatta szerelmese fülét, szemét, orrát. Édes, anyagtalan kezek: ujjaiak végén mintha parányi ajkak lettek volna, mint a tündérmesében! S Pierre, mint eleven billentyűzet, érezte az ujjak alatt gyűrűző kis hullámokból, mi megy végbe kedvesének lelkében. Még föl sem sóhajtott, és ő már hallotta sóhaját. Luce fölült, előrehajolt, visszafojtott lélegzettel, halkan fölsírt:

- Ó Pierre!

A fiú ránézett, meglepetten.

- Ó Pierre! Mik vagyunk?... Mit akarnak velünk?... Mit akarunk mi?... Mi történik bennünk?... Ez az ágyúszó, ezek a madarak, ez a háború, ez a szerelem... S ez a kéz, ez a test, ez a szem... Hol vagyok tulajdonképpen?... és mi vagyok tulajdonképpen?...

Pierre még sosem látta ilyen tétovának, és meg akarta ölelni. De Luce ellökte:

- Nem! Nem!...

S kezébe rejtve arcát, kezét a föbe temette. Pierre megdöbbenve kérlelte:

- Luce!...

Fejét odahajtott a közel a lány fejéhez.

- Luce! - ismételte. - Mi bajod?... Rám haragszol?...

A lány fölnézett.

- Nem!

A fiú látta, hogy könnyes a szeme.

- Szomorú vagy?

- Igen.

- Miért?
- Nem tudom.
- Mondd meg szépen...
- Ó! - suttogta a lány - úgy szégyellem...
- Szégyelled? Mit?
- Mindent.

S elhallgatott.

Reggel óta gyötörte a szomorú, kínos, megalázó emlék. Anyja, kábán a mérgektől, melyek buja és gyilkos gyarak nemi összevisszaságában, ezekben az embert erjesztő kádakban pezsegnek, végleg megfeledkezett magáról. Rettenetes féltékenységi jelenetet rendezett otthon a szeretőjével, egyáltalán nem törődve vele, hogy a lánya is hallja; és Luce megtudta, hogy anyja teherben van. Olyan volt ez, mintha gyalázat érte volna őt magát, egyáltalán a szerelmet, és Pierre iránt érzett szerelmét. Ezért lökte el az imént a fiút, amikor közeledni akart hozzá; szégyenkezett maga miatt is, miatta is... Miatta? Ó, szegény Pierre!

A fiú úgy maradt, megalázottan, s moccanni sem mert. A lány már megbánta a dolgot, könnyein át Pierre-re mosolygott, és ráfektette fejét a fiú térdére.

- Most én! - mondta.

Pierre, még mindig nyugtalanul, a haját simogatta, mintha macskát becézne.

- Mi volt az, Luce? - dünnyögte. - Mondd meg!...
- Semmi - felelte a lány. - Olyan szomorút láttam...

A fiú sokkal jobban tisztelte a titkait, semhogy faggatta volna. De Luce egy percnyi szünet után folytatta:

- Ó, vannak pillanatok... mikor az ember szégyelli, hogy ember...

Pierre megremegett.

- Igen - mondta.

És egy kis csönd után, előrehajolva, halkán azt mondta:

- Bocsáss meg.

Luce hevesen főlegyenesedett, Pierre nyakába borult, úgy ismételte:

- Bocsáss meg!

És szájuk összeforrt.

Így szorultak rá egymás vigasztalására. S anélkül, hogy kimondták volna, azt gondolták:

Szerencsére úgyis meghalunk!... Mi is lehetne szörnyűbb, mint ha mi is olyanok lennénk egyszer, mint a többiek, akik olyan büszkék rá, hogy emberek, hogy rombolnak, hogy mindent beszennyeznek...

Ajkuk összetapadt, pillájuk összeért, tekintetük egymásba mélyedt, s egymásra mosolyogtak gyöngéd részvétellel. S bele nem fáradtak volna ebbe az isteni érzelembe, mely a szerelem legtisztább formája.

De végre is kiragadták magukat szemlélődésükből; és Luce földerült szemmel újra észrevette az ég, a zsendülő fák és a virágillat varázsát.

- Ó, de gyönyörű! - mondta.

S magában ezt gondolta:

- Miért olyan gyönyörű a világ? S miért vagyunk mi olyan szegények, gyarlók, csúnyák?... (Kivéve téged, szerelmem, kivéve téged!)...

Megint Pierre-re nézett.

- Ej, bánom is én a többieket!

És a szerelem fölséges következetlenségével hirtelen fölkacagott, talpra szökkent, és szaladni kezdett az erdőben.

- Fogj meg! - kiáltotta.

Így játszottak aztán egész nap, akár a gyerekek. S mikor már elfáradtak, szép lassan elindultak vissza a völgybe, mely mint egy kosár, csordultig tele volt a lenyugvó nap kékével. S mindent újnak találtak, amiben gyönyörködtek, két test voltak, de a két testben egy lélek.

Öten jöttek össze egyiküknél, egykorú barátok; öten, iskolatársak, akiket egy csoportba sodort, külön a többiektől, a rokon gondolkodás és eszméik első rendeződése. És kettő sem akadt köztük, akinek ugyanolyan lett volna az észjárása! Azt hiszik, a negyven millió francia mind egyformán vélekedik, pedig valójában negyven millió külön elméről van szó, s mindegyik úr a maga portáján. Franciaország lelke olyan, akár a földje: kisbirtokos-ország ez. Az öt barát megpróbált, egyik portáról a másikra, szót érteni egymással a sövényen át. De ezzel csak a magáét mondta ki annál határozottabban mindegyikük. Egyébként mind szabad lelkek, s ha nem is mindnyájan republikánusok, mind ellenségei a maradiságnak, a szellemi vagy társadalmi reakciónak.

Ötük közül Jacques Sée lelkesedett leginkább a háborúért. Ez a zsidó fiú nagylelkűen magáévá tette Franciaország valamennyi szellemi szenvedélyét. Izraelben való testvérei Európa-szerte ugyanígy magukévá tették fogadott hazájuk ügyét és eszméit. Sőt, még túlzásokra is hajlottak, mint ahogy általában szokták, mindenben, amit sajátjuknak fogadnak. Ez a szép, lelkes, kissé lomha beszédű és tekintetű, szabályos képű fiú, akinek arcélét mintha erős vonásokkal rajzolták volna ki, ellentmondásaiban indulatos és meggyőződéseiben a kelleténél keményebb volt. Szerinte a demokráciák keresztes háborújáról volt szó, a népek felszabadítása és a háború kiirtása érdekében. Négy évi emberbaráti mészárlás sem ábrándította ki. Azok közé tartozott, akik sosem fogadják el a tények cáfolatát. Kettős gőg élt benne: az egyik titkos, a fajtájáé, melyet igazolni akart, s a másik saját, személyes gőgje, mely azt akarta, hogy mindig neki legyen igaza. S ezt annál inkább akarta, minél kevésbé volt meggyőződve az igazáról. Őszinte idealizmusa nem kevésbé őszinte, túl sokáig visszafojtott ösztönigényeket, tett- és kalandvágyat leplezett.

Antoine Naudé is a háború mellett volt. De ő azért, mert nem tudott másként tenni. Ez a derék, kövérkés, rózsás arcú, higgadt és finom polgárfiú, aki a középfrancia vidékek kedves bájával pergette az *r*-eket és beszéd közben el-elfulladt, békés mosollyal szemlélte Sée barátja ékesszóló lelkesedését, vagy alkalomadtán egy-egy hanyagon odavetett szóval még föl is tudta tüzelni; ő maga azonban, zsíros lustaságában, óvakodott a nyomába eredni! Mire jó izgulni valamiért, vagy valami ellen, ami nem tőlünk függ? Kötelesség és egyéni érdek hősie és szószátyár összeütközései csak a tragédiákban fordulnak elő. Ha az embernek nincs válasz-

tása, teszi a kötelességét, és nem fecseg sokat. Attól ugyan még nem lesz könnyebb! Naudé nem csodált semmit, nem nehezményezett semmit. Józan esze azt mondta neki: ha egyszer a vonat elindult, s a háború folyik, vele kell menni; egyéb választás nincs. Firtatni, ki a felelős érte: puszta időfecsérlés. Ha egyszer verekednem kell, sokra megyek vele, ha tudom, hogy nem kellene verekednem, ha a dolgok nem így történnek, hanem... úgy, ahogyan nem történtek!

Ki a felelős? Bernard Saisset szemében éppen ez volt a fő kérdés; ádáz makacssággal igyekezett szétfejtetni ezt az összetekeredett kígyóbolyt; jobban mondva úgy csóválta a feje fölött, mint egy kis fúria. Törékeny, finom, szenvedélyes, csupa ideg fiú volt, agya izzott fogékonysága túlzott hevében; a gazdag polgárságból származott, régi republikánus családból, melynek tagjai egészen magas állami tisztségeket is viseltek; ő viszont, csak azért is, szélsőségesen forradalmár elveket vallott. Túlságosan közlelő látta a hatalmon lévők és uszályukat. Minden kormányt kárhoztatott, s legkivált a sajátját. Már egyébről sem beszélt, mint szindikalistákról meg bolsevikokról; most fedezte föl őket, de úgy fraternizált velük, mintha gyerekkora óta jó ismeretségben volnának. Orvosságot csak a társadalom fenekestül való fölforgatásában látott, noha maga sem igen tudta, milyen lenne az. Gyűlölte a háborút, de boldogan föláldozta volna életét az osztályharcban: a harcban saját osztálya, a harcban önmaga ellen.

Negyedikük, Claude Puget bizonyos hideg, kissé lenéző figyelemmel figyelte ezeket a szóviadalokat. Szegény fiú volt, a polgárság legalacsonyabb rétegének sarja, aki korán kikerült a meghitt családi légkörből, mert egy tanfelügyelő, látogatása alkalmával, fölfigyelt tehetségére, és kiemelte szülőföldjéről; így ez a líceumi ösztöndíjas hozzászokott, hogy csak magára számítsa, csak magával törődje, nem is élt hát, csak önmagából és önmagának. Önös filozófusként lélekelemző szenvedéllyel, olyan élvezettel merülve önvizsgálatába, ahogy a macska gömbölyödik össze, meg sem rezzen a többiek izgalmatól. Három barátját, akik sehogy sem tudtak szót érteni egymással, egy kalap alá vette, egy kalap alá „a csőcselékkel”. Nem aljasodtak-e el végeredményben mindhárman, ha már magukévá tették a tömegek vágyait? Igaz, a tömeg mindegyiküknek mást jelentett. De Puget szemében a tömegnek, akár ilyen, akár olyan, sosem volt igaza. A tömeget ő ellenségnek tekintette. A szellem maradjon magában, ne kövesse, csak a saját törvényeit, úgy alapítsa meg, köznépen és államon kívül, a gondolat zárt kis birodalmát.

Pierre meg ott ült az ablaknál, szórakozottan kibámult, és álmodozott. Általában szenvedéllyel vetette magát ezekbe az ifjonti tusákba. Ma azonban mindez csak üres szavak dongása volt; messziről hallotta, oly messziről! valami gunyoros és unott félzsibbadtságban. A többiek, vitájukba merülve, sokáig észre sem vették némaságát. Hanem Saisset, aki megszokta, hogy Pierre engedelmesen visszazeng szöbolsevizmusára, végül is meglepődött rajta, hogy ezúttal nem hallja visszhangját, s egyenesen odaszólt neki.

Pierre fölrezzent, elpirult, mosolygott, s azt kérdezte:

- Miről van szó?

Méltatlankodni kezdtek.

- Ide se figyeltél?

- De hát min járt az eszed? - kérdezte Naudé.

Pierre félig zavartan, félig kötekedve, azt felelte:

- A tavaszon. Bizony, engedelmelek nélkül is megjött. És nélkülünk fog elmenni is.

Mindannyian megvetésükkel sújtották. Naudé azt mondta rá: poéta; Jacques Sée pedig azt: nagyképű.

Csak Puget vette szemügyre kíváncsian és gunyorosan, összehúzott szemmel, hideg tekintettel.

- Tiszavirág! - mondta.

- Mi? - kérdezte fölvidulva Pierre.

- Vigyázat a szárnyakra! - mondta Puget. - Ez a nászröpülés. Egy óráig tart, nem tovább.

- Az élet sem tart tovább - mondta Pierre.

Nagyhéten naponta találkoztak. Pierre kijárt Luce-höz magányos otthonába. A gyarló kis kert ébredezni kezdett. Ott töltötték a délutánokat. Irtóztak most Párizstól, a tömegtől, az élettől. És voltak percek, amikor csak ültek egymás mellett, mozdulni sem kívánva, némán, meredten, valami furcsa lelki bénaságban. Különös érzés járta át őket. Félték. Félték, s egyre inkább, ahogy közeledett a nap, amikorra egymásnak ígérték magukat; félték, mert túlságosan szerették egymást, és mert áttetszővé tisztult a lelkük: elrémült az élet sok rúttságától, kegyetlenségétől, gyalázatától, s arról ábrándozott a szenvedély és a szelíd szomorúság ittas kábulatában, hogy mindettől megszabadul majd. De erről nem beszéltek.

Idejük java azzal telt, hogy szép szelíden elcsevegtek jövőendő lakásukról, közös munkáikról, kis háztartásukról. Előre elrendeztek mindent, a legkisebb részletekig: hogy milyen lesz a bútoruk, milyen a tapétájuk, mi hol fog állni. Mint igazi nőt, Luce-t olykor könnyekig meghatotta e gyöngéd semmiségeknek, a mindennapi élet meghitt, családias képének fölvidé- zése. Előre élvezték majdani otthonuk jó ízű kis örömeit... Tudták, hogy mindebből nem lesz semmi, Pierre a született pesszimisták előérzetével, Luce a szerelem látnoki képességével látva házasságuk lehetetlenségét... Ezért ízlelgették oly sietve, legalább ábrándjaikban. S mindegyikük rejtegette a másik elől azt a meggyőződését, hogy mindez mindörökre csak ábránd. De mindegyikük azt hitte, ez csak az ő titka, és meghatottan óvta a másik ábrándját.

Ha kimerítették a képtelen jövő fájdalmas gyönyörűségeit, úgy belefáradtak, mintha valóban át is élték volna őket. Olyankor aztán megpihentek elüldögélve a lugas kiszáradt indái alatt, melyeknek megfagyott nedvét fölolvasztotta a nap; Pierre a lány vállára hajtotta fejét, s így hallgatták álmodozva a föld zsongását. Felhők jöttek-mentek, bújócskázott köztük a márciusi nap, fölnevetett meg eltűnt. Fényes sugarak, sötét árnyak kergetődztek a síkon, ahogy a lélekben öröm és bánat.

- Luce, emlékszel? - szólalt meg hirtelen Pierre. - Valaha régen, régen... egyszer már voltunk így...

- Igen - felelte Luce -, igen. Mindenre ráismerek, mindenre... De hát hol is voltunk akkor?

S azzal szórakoztak, hogy keresték-kutatták, milyen formában is találkoztak annak idején egymással. Már mint emberek? Lehet. De akkor biztosan Pierre volt a lány és Luce a fiú... Vagy mint a levegőég madarai? Luce-nek gyerekkorában gyakran mondogatta édesanyja: kis vadludacska, úgy pottyant be a kéményen; ó! alaposan összetörte a szárnyát!... De találkozá- saikat legszívesebben azokban az olvatag, elemi formákban képzeltek el, melyek egymásba hatolnak, egybegomolyodnak, s ismét szétoldódnak, mint az álom, vagy mint a füst bodrai: voltak egybeolvadó fehér felhők az ég ölén, játékos kis hullámok, földre szitáló eső, gyermek- láncfű bóbítás magva lágyan úszva a levegőben... De elfújta őket a szél. Csak most ne támadjon föl újra, nehogy mindörökre elveszítsük egymást!...

Ám a fiú azt mondta:

- Én azt hiszem, nem is váltunk el soha; mindig együtt voltunk, úgy, mint most; egymás mellett feküdtünk, csak éppen aludtunk, és álmodtunk. Időnként fölébredtünk... alig egy csöppet... Érzem a leheletedet, arcodat arcomhoz simulva... És összeszedjük minden erőnket, hogy az ajkunk egymáshoz érjen... Hiába, visszahanyatlunk álmunkba... Drágám, drágám, itt vagyok, fogom a kezedet, ne engedj el!... Még nem jött el egészen az idő, a tavasz még csak az orra hegyét dugta ki, s olyan hideg az orra...

- Akár a tiéd - mondta Luce.

- De csakhamar szép nyári napra ébredünk...

- Mi leszünk az a szép nyári nap - mondta Luce.

- ... Meleg árnyat vetnek a hársak, lombjukon átsüt a nap, dongnak a méhek...

- Húsos ősziarackok illata száll a lugasban...

- Arany képék közt aratók pihennek délben...

- A mezőkön lomhán legelésznek a nyájak...

- S nyugaton, este, a tarlók színén tóvá virágozik elsuhanóban a híg fény...

- S ez mind mi leszünk - mondta Luce. - Minden, amit jó és édes látni, ölelni, csókolni, enni, tapintani, beszívni... A többi legyen az övék - mondta, s elmutatott a város és füstjei felé.

Elnevette magát, aztán megcsókolta szerelmesét.

- Szépen elénekeltük a mi kis kettősünket - mondta. - Igaz, Pierrot barátom?

- Igaz, Jessicám - felelte a fiú.

- Szegény kis Pierrot-m - folytatta a lány -, nem valami jól illünk mi ebbe a világba, ahol már egyebet sem tudnak énekelni, mint a *Marseillaise*-t!...

- Még ha legalább azt tudnák! - mondta Pierre.

- Elvétettük az állomást, előbb szálltunk le.

- Attól tartok - mondta Pierre -, a következő állomás csak még rosszabb lenne. El tudsz képzelni kettőnket, kedvesem, a jövő társadalmában, az osztályrészünkül ígért méhkasban, ahol senkinek nincs joga élni, hacsak nem a királynőért, illetve az államért?

- Reggeltől estig tojást tojni, akár egy géppuska, vagy reggeltől estig a mások tozásait nyalogatni... Köszönöm, nem kérek belőle! - mondta Luce.

- Ó, Luce, te kis komisz, milyen csúnyán beszélsz! - mondta nevetve Pierre.

- Igen, tudom, nem illik. Nem vagyok én jó semmire. De te sem, kedvesem! Te éppúgy nem születél arra, hogy embereket ölj vagy csonkíts a háborúban, ahogy én sem arra, hogy összeférceljem őket, mint a szerencsétlen lovakat szokták, ha fölhasadt a szügyük a bikaviadalon, hogy a következő vagdalkozáson is hasznukat vehessék. Haszontalan, veszedelmes lények vagyunk, tele nevetséges és bűnös igényekkel; csak azért akarunk élni, hogy szeressük, akiket szeretünk, a szerelmesünket, barátainkat, a derék embereket és a kisgyerekeket, meg azt az áldott napfényt és az ízes fehér kenyeret, és mindent, ami szép, ami jó és enni való. Szégyen ez és gyalázat! Pirulj, Pierrot, szégyelld magad értem!... De meg is adjuk az árát! Nem jut számunkra hely abban a pihenést, nyugovást nem ismerő falanszterben, amivé a föld lesz rövidesen... Szerencsénk, hogy mi már akkor nem leszünk itt!

- Úgy van: micsoda szerencse! - mondta Pierre...

*Ha kebleden halhatok meg, Szerelmem,
Boldog leszek; s nem kívánok nagyobb
Dicsőséget a világon, csak ott,
Csókjaid közt lehelhessem ki lelkem...*

- Nos, angyalkám, ez se mindennapi módszer!

- Pedig jó francia módszer - mondta Pierre. - Ronsard írta:

*... Nincs más vágyam, csupán
Dicsőség, hír nélkül, száz év után
Tétlen hunyni el, Kasszandrámm, öledben...*

- Száz év! - sóhajtott Luce. - Nem is kíván sokat!...

*Mert esküszöm, hogy egy ilyen halál
Boldogságával föl nem ér, ha bár
Nagy Sándor vagy Caesar híre övezzen.*

- Komisz, komisz, komisz kis csibész, nem szégyelled magad? Ilyen hősi korban!

- Több a hős, mint kellene - mondta Pierre. - Én inkább vagyok egyszerű kis ember, szerelmes kisfiú.

- Kis pólyás, akinek az ajkán még ott a mellem teje! - mondta Luce. - Drága kis fiókám!

Akik túléltek ezeket a napokat s aztán tanúi voltak szerencsénk ragyogó fordulatának, bizonyára elfelejtették már, hogy ezen a héten egy sötét szárny suhogott nehéz fenyegetéssel Ile-de-France fölött, és árnyéka Párizsra is rávetődött. Az öröm nem tartja számon a múlt megpróbáltatásait. A német áradat nagyhétfő és nagyszerda közt ért a tetőpontjára. Átkeltek a Somme-on, elfoglalták Bapaume-ot, Nesle-t, Guiscard-t, Roye-t, Noyont, Albert-t. Ezerszáz ágyút zsákmányoltak. Hatvanezer foglyot ejtettek... A választott föld megtiprásának jelképeként, nagykedden meghalt Debussy. A lant, ahogy elpattan a húrja... „Szegény, haldokló kis Görögország!”... Mi marad belőle? Néhány metszett váza, néhány tökéletes oszlop, melyet a Sírok Útján benő a fű, a romba dőlt Athén halhatatlan emlékei...

Pierre és Luce, mint valami dombtetőről, nézték, hogyan közeledik a város felé az árny. Még szerelmük sugaraiba burkolódzva, félelem nélkül várták a kurta nappal végét. Most már ketten lesznek az éjszakában. Mint esti harangszó szállt feléjük, ahogy földézték, Debussy szép dallamainak megejtő melankóliája, annyira szerették!

Soha zene még így nem felelt szívük sóvárgására. Az egyetlen művészet volt, mely rátalált a formák függőnye mögött a fölszabadult lélek hangjára.

Nagycsütörtökön összekarolva, egymás kezét fogva kószáltak a külváros esőáztatta útjain. Szélrohamok csaptak végig a nyirkos síkon. De ők nem vették észre sem az esőt, sem a szelet, sem azt, milyen rútak a rétek, milyen sáros az út. Leültek egy park alacsony kőfalára; csak nemrégiben dőlhetett be ez a kerítés. Luce behúzódott Pierre esernyője alá, mely éppen csak fejüket s vállukat védte, és lábát lógatva, nedves kézzel, átázott esőkabátjában, nézte, nézte a szitáló esőt. Ha szél rázta fölöttük az ágakat: kopp! kopp! kopp!, hallatszott a csöppek gépfegyverkopogása. A lány hallgatott, mosolygott sugárzó nyugalommal. Valami mély öröm fürdette őket.

- Miért is szeretjük annyira egymást? - szólalt meg Pierre.

- Ó, Pierre, te nem is szeretsz engem annyira, ha azt kérdezed, miért!
 - Azért kérdezem - felelte Pierre -, hogy kimondassam veled, amit éppolyan jól tudok, mint te.
 - Azt akarod, hogy szépeket mondjak neked - mondta Luce. - De bakot löttél. Mert lehet, hogy te tudod, miért szeretlek, de én, én nem tudom.
 - Nem tudod? - kérdezte Pierre, megrökönyödve.
 - Nem hát! (S nevetett magában.) És egyáltalán nem is akarom tudni. Ha az ember azt kérdezi valamiről, hogy miért: azért kérdezi, mert vagy nem bizonyos benne, vagy nincs megelégedve vele. Most, hogy szeretek, nekem nincs több miért! Nincs több honnét meg mióta, meg mert, meg hogyan. Az én szerelmem egyszerűen van, és kész. Ami a többit illeti, felőlem éppen lehet, ha kedve tartja.
- Arcuk összehajolt, megcsókolták egymást. Az eső meg kihasználta az alkalmat, az ügyetlen ernyő alá surrant, ujjjaival végigsúrolta hajukat és arcukat; hideg kis csöpp csordult ajkuk közé, s ők fölitták.
- És a többiek? - kérdezte Pierre.
 - Miféle többiek? - kérdezte Luce.
 - Szegény szerencsétlenek - felelte Pierre -, mind, akik nem mi vagyunk?
 - Tegyenek, ahogy mi: szeressék egymást!
 - És szeretessék meg magukat? De Luce, nem mindenkit lehet szeretni.
 - De lehet!
 - Nem lehet. Te nem is tudod, mit adtál nekem!
 - Szívünket a szerelemnek, szánkat a szerelmesünknek adni: annyi, mint szemünket odaadni a fénynek; nem adunk ezzel, hanem kapunk.
 - Vannak vakok is.
 - Mi nem tudjuk meggyógyítani őket, Pierrot. De lássunk helyettük is!
- Pierre hallgatott, hosszan.
- Mire gondolsz? - kérdezte Luce.
 - Arra, hogy nagyon messze tőlünk, és nagyon közel hozzánk, ma szenvedte kínját Valaki, aki azért jött a földre, hogy meggyógyítsa a vakokat.
- Luce megfogta a fiú kezét.
- Hiszel benne?
 - Nem, Luce, már nem hiszek. De ő mindig barátja marad azoknak, akiket egyszer asztalához fogadott. És te, te ismered őt?
 - Alig - felelte Luce. - Nekem sosem beszéltek róla. De ha nem ismerem is, azért szeretem... Mert tudom, hogy ő is szeretett.
 - Nem úgy, mint mi.
 - Miért ne? Az én szívem, az csak egy egyszerű kicsi szív, nem tud szeretni, csak téged, drágám. Ő meg, ő mindnyájunkat szeretett. De a szeretet, az egy és ugyanaz.

- Akarod, hogy elmenjünk holnap - kérdezte Pierre meghatottan -, s ott legyünk a halálánál?... Úgy hallottam, a Saint-Gervais templomban szép zene lesz!...

- Igen, igen, ezen a napon szeretnék templomba menni veled. Tudom, szívesen fogad majd... Egymáshoz is közelebb leszünk az ő közelében.

Hallgattak... Eső, eső, eső. Szitáló eső. Szitáló este.

- Holnap ilyenkor - mondta a lány - ott leszünk.

Átjárta a köd. Megborzongott.

- Nem fázol, drágám? - kérdezte aggódva a fiú.

Luce fölállt.

- Nem, nem. Számomra minden, minden szerelem. Mindent szeretek, és minden szeret engem. Szeret az eső, szeret a szél, a szürke ég és a hideg... és az én kis drágaságom...

Nagypénteken is szürke fátylaiba burkolódzott az ég; de a levegő lágy volt és nyugodt. Az utcákon virágot árultak, violát, nárciszt. Pierre vett pár szálat; a kezében szorongatta. Végigmentek a békés Orfèvres rakparton, elhaladtak a ragyogó Notre-Dame tövében. A Cité, tapintatos fénybe öltözötten, megejtette őket nemes bájának varázsával. A Saint-Gervais téren galambok röppentek föl a lábuk előtt. Szemmel követték őket, ahogy a templom homlokzata körül köröztek; az egyik madár megpihent egy szobor fején. Fölmentek a fölépcsőn, s ahogy beléptek volna, Luce visszanézett; pár lépésnyire, a sűrű tömegben, egy vörös hajú lánykát látott; tizenkét esztendősen lehetett, s a kapu pillérének támaszkodva, két karját feje fölé emelve őt nézte. Arca, akár egy székesegyházbeli szoboré, finom és kissé régies, kedveske, gyöngéd s csupa lélek, talányos mosollyal. Luce visszamosolygott a lánykára, és figyelmeztette rá Pierre-t is. De a lányka tekintete elsuhant fölötte, s egyszerre megtelt rémülettel. Arcát kezébe temette, s eltűnt.

- Mi lelte? - kérdezte Luce.

De Pierre nem figyelt oda.

Beléptek. Fejük fölött a galamb burukkolt: utolsó nesze a kinti világnak. Párizs hangjai elhaltak. A szabad levegő elenyészett. Zuhatagos orgonazúgás, hatalmas boltívek sora, kő- és hangfüggöny választotta el őket a világtól.

Az egyik oldalhajóba húzódtak, bemenet balra, a második és a harmadik oldalkápolna közt. Meglapultak egy oszlopmélyedésben a lépcsőre kuporodva, rejtve a tömeg szeme elől. Háttal a kórusnak, ahogy fölnéztek, látták az oltár oromzatát s egy oldalkápolna keresztjét és színes ablakát. A szép régi énekek búsan zokogták ájtatos bánatukat. Ők ketten, két kis pogány, egymás kezét fogták a nagy Barát előtt, a gyászbaborult templomban. S mindketten egyszerre suttogták, fojtott hangon:

- Színed előtt, nagy Barátunk, magaménak fogadom őt - fiú a lányt, lány a fiút. - Te szívünkbe látsz: egyesíts minket!

S ujjaiuk úgy maradtak egybekapcsolódva, összefonódva, akár egy kosár szalmaszála. Egy test voltak, s egy testükön át-átáradtak a zene borzongató hullámai. S ők álmodni kezdtek, akár a közös ágyban.

Luce képzeletben maga előtt látta a vörös hajú lánykát. S most egyszerre úgy tetszett neki, már találkozott vele álmában az elmúlt éjjel. Nem tudta eldönteni, valóban így volt-e, vagy csak visszavetíti az elmúlt álomba, amit az imént látott. Belefáradt ebbe a töprengésbe, és szabadjára engedte gondolatait.

Pierre eddigi kurta életének napjain tűnődött. A párás rétről pacsirta száll föl, a napot keresi... Mily messze van! Mily magasan! Utolérhetni valaha is?... A köd megsűrűsödik; se föld többé, se ég. S az erő megtörik... Aztán egyszerre, ahogy a kórus boltíve alatt csobogva szállt a gregorián, fölzeng a diadalmi dal, s a ködből kibukkan a pacsirta ittas kis teste, és száll, száll, a nap parttalan tengere fölött...

Egybekapcsolt ujjaik szorítása eszükbe juttatta, hogy együtt szállnak. S újra egymásra találtak ott a templom homályában, szorosan összesimulva, amint a szép éneket hallgatták; szívük szerelemtől olvadozva a legtisztább öröm csúcsain lebegett. S ők mindketten lángolva kívánták, és imádkoztak érte, hogy soha, soha le ne szálljanak onnét.

Ebben a pillanatban Luce, akinek szenvedélyes tekintete éppen csókot öntött drága kis társának arcára (félleg hunyt szemmel, félleg nyílt ajakkal Pierre mintha beléveszett volna a boldogság ekstázisába, s a hálás öröm lendületével emelte fejét a Legfőbb Erő felé, akit ösztönösen keres a magasban az ember), Luce döbbenten pillantotta meg a kápolna rőt-arany ablakán, amint felé mosolyog, a vörös hajú lánykát, akit a templom küszöbén látott. Némán állt, dermedten az ámulattól, s a különös arcon ekkor újra fölrémlett az iszony és szánalom, ugyanúgy, mint az előbb.

S ugyanebben a pillanatban megmozdult a hatalmas oszlop, melynek nekitámaszkodtak; és a templom alapjaiban megrendült. És Luce, akiben a robbanás dőrejét s a tömeg sikolyát elfojtotta szíve dobolása, Luce hevesen, hogy se félni, se szenvedni nem volt ideje közben, rávetette magát, hogy testével fedezze, mint kotlós a csibéit, Pierre-re, aki szemét lehunyva mosolygott a boldogságtól. Anyás mozdulattal teljes erejéből keblére szorította a drága fejet, és föléje görnyedt, ajkával a fiú tarkójára tapadva, és egészen kicsire zsugorodtak.

S a roppant oszlop, egyetlen zuhanással, rájuk szakadt.

-oOo-